

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVÎ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

Mohamad Alı ALAHMAD

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Karabük

Assist. Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Letters, Department of History, Karabük/Türkiye

mohamadaliahmad@karabuk.edu.tr

orcid.org/0000-0001-5500-9254

ror.org/04wy7gp54

Öz

Bu çalışma, Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720), Emevi hilafetinin meşruiyetine karşı çıkan mezhep ve fırkalarla yürüttüğü münazara ve diyalog temelli siyasi yaklaşımı analiz etmektedir. Araştırmanın temel amacı, söz konusu tartışmaların mahiyetini, dayandığı entelektüel zemini ve Ömer b. Abdülaziz'in bu gruplarla gerçekleştirdiği etkileşimlerin arkasındaki stratejik ve ideolojik hedefleri ortaya koymaktır.

Çalışma bulguları, Ömer b. Abdülaziz'in mezhep ve muhalif yapılarla gerçekleştirdiği münaazaralara büyük önem atfettiğini ve bu tartışmaları, İslam toplumunun maruz kaldığı siyasi ve mezhebi bölünmeleri aşma yönünde bir araç olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, halifenin temel hedefleri arasında uzun süredir devam eden çatışmaları sonlandırmak, devletin toplumsal meşruiyetini yeniden inşa etmek ve ümmetin birliğini temin etmek gibi stratejik amaçlar öne çıkmaktadır.

Ayrıca çalışma, Ömer b. Abdülaziz'in liderlik vasıflarını, siyasi öngörüsünü ve kriz anlarında sergilediği iletişim becerilerini de değerlendirmektedir. Araştırma sonucunda, söz konusu halifenin, bu çok yönlü yaklaşımları sayesinde sadece siyasi başarılar elde etmediği, aynı zamanda İslam düşünce tarihinde ıslah ve tecdid (yenilenme) hareketleri bağlamında öncü bir konumda değerlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Emevi Halifeliği, Ömer b. Abdülaziz, Mürcie, Kaderiyye, Havariç, Şia.

OMAR B. ABD AL-AZIZ'S POLICY TOWARD Umayyad OPPONENTS: AN ANALYTICAL EXAMINATION OF DIALOGUE AND DEBATE

This study analyzes the debates and dialogues between the Umayyad Caliph Umar b. Abd al-Aziz (d. 101/720) and the sects and factions that opposed the legitimacy of the Umayyad caliphate. The main objective of this research is to elucidate the nature of these discussions and the underlying strategic and ideological goals behind the debates conducted by Umar b. Abd al-Aziz with these groups.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

The findings of the study reveal that Umar b. Abd al-Aziz attached great importance to these debates, viewing them as a means to address the political and sectarian divisions within the Islamic community. His key goals included restoring stability and legitimacy to the Umayyad state after prolonged conflicts with opposition groups, and unifying the fragmented Ummah.

Additionally, the study examines Umar b. Abd al-Aziz's leadership qualities, political foresight, and communication skills during these challenging debates. The results suggest that his leadership abilities not only led to political successes but also established him as a pivotal figure in the renewal (islah) and reform (tajdid) movements within Islamic thought.

Keywords: Umayyad Caliphate, Omar b. Abdul Aziz, Murji'ah, Qadariyyah, Khawarij, Shi'ah.

Atıf / Cite as: al-Ahmad, Mohammed Ali. "Ömer bin Abdülaziz'in Emevî Muhâliflerine Yönelik Politikası: Diyalog ve Münazara Üzerine Analitik Bir İnceleme". *Apjir* 9/1 (Nisan 2025), 154-180.

Giriş

Ömer b. Abdülazîz (v. 101/720), Emevi hilafetinin 8. halifesi olarak, İslam tarihinin önemli şahsiyetlerinden biridir. Hem içki yasağı hem de halkın adalet arayışına yönelik attığı adımlar ile yalnızca yönetimindeki halkın değil, aynı zamanda İslam dünyasının da derinden etkilenmesine yol açmıştır. Emevi hilafetinin saltanat anlayışından uzaklaşarak, daha çok dini esaslara ve adalet anlayışına dayalı bir yönetim tarzı benimsemesi, onun farklı bir lider olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Ömer b. Abdülazîz'in yaşamı, sadece Emevi Devleti'nde değil, İslam düşüncesinde de geniş bir yankı uyandırmış, devletin yönetiminde izlediği politika ve stratejiler, birçok din bilgini tarafından örnek alınmıştır.

Ömer b. Abdülazîz, adaletli yönetimiyle halkına güven aşlamış ve sadece Emevi Devleti'ni değil, tüm İslam ümmetini daha istikrarlı bir hale getirmeyi hedeflemiştir. Yönetimindeki adalet, İslam'ın temel ilkelerine dayalı olarak şekillenirken, aynı zamanda iktidarını meşru kılma çabası da öne çıkmaktadır. Özellikle önceki Emevi halifeleriyle karşılaştırıldığında, Ömer'in yönetimi büyük ölçüde yeni bir anlayışa dayanıyordu. O, Emevi hilafetinin meşruiyetini sorgulayan çeşitli mezhep ve fırkalarla yalnızca askerî ya da siyasi yollarla değil, aynı zamanda entelektüel diyalog ve münazara yoluyla da etkili bir şekilde mücadele etmiştir.

Ömer b. Abdülazîz'in liderlik anlayışında, her şeyden önce adaletin ve eşitliğin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Emevi Devleti'nin içindeki mezhebi ve siyasi farklılıkları göz önünde bulundurduğunda, onun bu yöndeki girişimleri yalnızca halkı bir araya getirmekle kalmamış, aynı zamanda dini otoritelerle de güçlü bir diyalog kurmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, Ömer'in yönetimi, yalnızca dini ve mezhebi çatışmaları çözmeye yönelik değil, aynı zamanda Emevi hilafetinin meşruiyetini pekiştirmeye yönelik önemli bir strateji olmuştur. Halife, devletin güvenliğini sağlamanın yanı sıra, toplumun dini ve toplumsal değerleriyle uyumlu bir şekilde hareket etmeyi başarmıştır.

Ömer'in bu süreçte gerçekleştirdiği reformlar, geniş bir entelektüel tabana dayanmakta ve çok yönlü bir yaklaşım sergilemektedir. O, ilk olarak halifeliği sırasında Emevi Devleti'ni bürokratik ve askerî açıdan güçlendirmeyi hedeflemiş, aynı zamanda halkın günlük yaşamını daha adil ve dinî esaslarla uyumlu hale getirmek için çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Ancak Ömer b. Abdülazîz'in asıl önem kazanan özelliği, yalnızca bu reformları gerçekleştirmesi değil, aynı zamanda muhalif gruplarla gerçekleştirdiği diyalog ve münazara süreçlerinde sergilediği yaklaşım olmuştur.

Ömer b. Abdülazîz, halifelik dönemi boyunca, özellikle mezhep ve fırkalarla gerçekleştirdiği diyaloglarla tanınmıştır. Onun bu gruplarla gerçekleştirdiği münazaralar, sadece dini ve siyasi meseleleri çözmekle kalmamış, aynı zamanda toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelmesine, toplumun bütünlüğünü korumaya yönelik uzun vadeli stratejilerin uygulanmasına olanak tanımıştır. Bu anlamda, onun liderlik vasıfları, yalnızca yönetsel becerilerle değil, aynı zamanda derin bir entelektüel ve dini bakış açısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Ömer b. Abdülazîz'in münazara ve diyalog süreçlerinde gösterdiği stratejik yaklaşım, onun sadece askeri ve politik açıdan değil, aynı zamanda entelektüel düzeyde de başarılı bir lider olduğunu ortaya koymaktadır. Bu münazaralar sırasında, halife, yalnızca dini otoriteleri değil, aynı zamanda siyasi muhalifleri de ikna etmeyi başarmıştır. Emevi Devleti'nin başında olduğu dönemde, kendi otoritesini sadece güçlü bir yönetimle değil, aynı zamanda halkın güvenini kazanarak ve toplumsal yapıyı dengeleyerek pekiştirmiştir. Bu nedenle, Ömer b. Abdülazîz, İslam tarihinde yalnızca bir yönetici olarak değil, aynı zamanda bir düşünür, reformcu ve toplumsal barışı sağlayan bir lider olarak anılmaktadır. Ömer b. Abdülazîz'in gerçekleştirdiği diyalog ve münazara süreçleri, İslam dünyasında önemli bir iz bırakmış, Emevi Devleti'nin meşruiyetini pekiştirmiş ve İslam toplumunun birliğini sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Ömer'in liderlik anlayışı, sadece Emevi hilafetinin yönetim tarzını değil, aynı zamanda dönemin tüm İslam dünyasının sosyal ve dini yapısını etkilemiş, onu daha adil ve dengeli bir hale getirmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, Ömer b. Abdülazîz'in yönetim tarzını, diyalog ve münazara yöntemlerini derinlemesine inceleyerek, bu süreçlerin Emevi Devleti ve İslam ümmeti üzerindeki etkilerini analiz etmektir.

1.Ömer bin Abdüzaziz'in Hayatı ve Kişiliği

Künyesi Ebû Hafs olup, bazı kaynaklara göre Ebû Ca'fer olarak da anılmaktadır.¹ Ömer b. Abdülazîz'in soyu babası tarafından dedesi Mervân bin Hakem bin Ebi'l-Âs b. Ümeyye b.

¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât el-Kubrâ*, (Beyrût: Daru's-Sadr, 1985), 339; el-Buhârî, *et-Târîh el-Kebîr* (Beyrût: Daru'l-fikr, 1978), 175; el-Belâzürî, *Ensâb el-Eşrâf*, (Beyrut: Dâr Frântî Ştayz, 1979), 515; ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1933), 361; es-Sem'ânî, *Ravdatü'l-Kudât ve Tarîku'n-Necât*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, t.y.), 1991; İbn Habîb, *el-Muhabber*, (Beyrût: el-Mektebü't-Ticârî, t.y.), 27; İbn Yezîd, *Târîhü'l-Hulefâ*, (Beyrut:

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

Abdişems b. Abdümenâf el-Kureşî'ye (v.65/685) dayanmaktadır. Annesi tarafından soyu, ikinci Raşid Halife olan Fârûk Ömer b. Hattâb'a dayanmaktadır. Annesi, Ümmü Âsım Leylâ b. Âsım b. Ömer b. Hattâb'dır(v.?). Medîne-i Münevvere'de doğmuştur. Doğum tarihiyle ilgili rivayetler farklılık göstermektedir. Bazı kaynaklar onun 59 Hicri / 678 Miladi yılında doğduğunu, bazıları 60 Hicri / 679 Miladi, bazıları 61 Hicri / 680 Miladi², bazıları ise 62 Hicri / 681 Miladi³ yılında doğduğunu belirtmektedir. Çağdaş bazı araştırmacılar, onun 62 Hicri / 681 Miladi yılında doğduğunu tercih etmişlerdir.⁴ Bu görüş, onun 87 Hicri / 705 Miladi yılında Medine valisi olarak atandığında 25 yaşında olduğu bilgisinden hareketle desteklenmektedir. Bu durumda doğum yılı 62 Hicri / 681 Miladi olmaktadır. Ayrıca, 101 Hicri / 719 Miladi yılında vefat ettiğinde 39 yaşında olduğu bilgisi de bu görüşü doğrulamaktadır.⁵ Ömer b. Abdülazîz'in doğum yeri konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar onun Mısır'ın Hulvân kasabasında, babasının Mısır valisi olduğu dönemde doğduğunu belirtmektedir.⁶ Diğer bazı rivayetler ise onun Medîne-i Münevvere'de doğduğunu ifade etmektedir.⁷ Ayrıca, onun Irak'ın Basra şehrinde doğduğuna dair işaretler de vardır⁸, ancak bu ihtimal zayıf görülmektedir. Çünkü bazıları yanlışlıkla Basra'yı Mısır yerine yazmış ya da bu bir nakil hatası olmuştur.⁹ Bununla birlikte, bazıları Ömer'in Mısır'da doğduğunu tercih etmektedir.¹⁰ Bu görüş, Taberî'nin (v.310/923) 61 Hicri / 680 Miladi yılı olaylarını anlatırken, Abdülaziz b. Mervân'ın (v.86/705) o dönemde babasıyla birlikte Medine'de olduğunu ve kardeşi Abdülmelik ile birlikte Mekke'ye Abdullah b. Zübeyr'e (v. 73/692) elçi olarak gittiğini aktarmasına¹¹ dayanmaktadır.

Müessesetü'r-Risâle, 1986.), 32; ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.), 472-474; Riyâd Mustafa Şâhîn, *Ömer b. Abdilazîz'in İç Politikasına Dair Yüksek Lisans Tezi*, (el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 7-8.

² Halife İbn Hıyât, *Târîhu Halife bin Hıyât* (Necefe: Matbaatü'l-Âdâb, 1967), 322; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 201; es-Süyûtî, *Târîhü'l-Hulefâ*, (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1986), 259.

³ İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer bin Abdilazîz*, (Mısır: el-Matbaatü'r-Rahmâniyye, 1927), 19-20; el-Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, 175; el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeylû Aleyh*, (Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.), 133; ed-Diyârbekrî, *Târîhü'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefts*, (Beyrut: Müessesetü Şa'bân, t.y.), 316.

⁴ ed-Diyârbekrî, *Târîhü'l-Hamîs*, 316.

⁵ Demîrî, Muhammed bin Mûsâ, *Hayâtü'l-Hayevânî'l-Kübrâ*, (Mısır: Matbaatü'l-Halebî, 1969) 97; el-Belâziirî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 515; el-Ya'kûbî, *Târîh*, Ya'kûbî, Ahmed bin İshâk, *Târîh*, (Beyrut: Dâr Sâdır, 1960) 308.

⁶ et-Taberî, *Târîhü'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, 68; İbn A'sem, *el-Fütûh*, Cilt 4, s. 241.

⁷ Habîb, Sa'd bin Abdüsselâm, *Ömer bin Abdülazîz*, (y.y.y: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1980) 28.

⁸ et-Taberî, *Târîh*, 347, 383.

⁹ Nevevî, Yahyâ bin Şerefeddîn, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.) 18-19.

¹⁰ el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 134; es-Süyûtî, *Târîhü'l-Hulefâ*, 260.

¹¹ İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman bin Ali, *Sîret ve Menâkıbü Ömer bin Abdilazîz*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984) 14; ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 116; Yâfi'î, Abdullah bin Es'ad, *Mir'âtü'l-Cinân ve 'İbretü'l-Yakân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984) 237; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 201.

Taberî'nin 62-63 Hicri / 681-682 Miladi yıllarındaki olaylarda Abdülaziz bin Mervân'ı Medine'de anmamasının sebebinin, onun o dönemde Medine'de değil, Mısır'da bulunması olduğu düşünülmektedir.¹² Ayrıca Nevevî'nin (v. 676/1277) Ömer bin Abdülaziz'in Mısır'da doğduğunu belirttiği¹³ rivayet de bu görüşü desteklemektedir.

1.1. Eğitimi

Ömer b. Abdülaziz, refah ve bolluk¹⁴ içinde bir ortamda büyümüştür. Babası Abdülaziz b. Mervân, dedesi ise halife Mervân bin Hakem'di. Ağabeyi Abdülmelik ise babasından sonra halife olmuştu. Emevi hanedanının gölgesi altında, babası Abdülaziz, Mısır valisi olarak atanmıştı. Bu bolluk ve saltanat içinde Abdülaziz, oğlu Ömer'in terbiyesine büyük önem verdi. Ömer'i, annesinin amcası Abdullah b. Ömer'in talebi üzerine Medine-i Münevvere'de dayılarının yanında bıraktı. Abdülaziz bu talebi kabul etti ve o dönemin halifesi Abdülmelik bin Mervân da yeğeni Ömer'in Medine'de kalmasına izin verdi. Ayrıca ona her ay belirli bir maaş bağlandı. Bu dönemde Ömer, Medine'de dönemin büyük fakihlerinden ilim öğrendi ve küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi.¹⁵ Ömer b. Abdülaziz'in eğitim aldığı ve ahlakını geliştirdiği Medine'nin alimleri arasında Sâlih bin Keysân ve Medine'nin yedi büyük¹⁶ fakihinden biri olan Ubeydullah b. Abdullah bin Utbe bin Mes'ûd bulunuyordu. Ömer ayrıca, 106 Hicri / 724 Miladi yılında vefat eden, güvenilir bir fakih, hadis âlimi ve kıraat uzmanı olan Müslim bin Zarb el-Hüzelî'den de fıkıh ve hadis ilmi aldı.¹⁷ Ancak Ömer, sadece bu alimlerle yetinmedi; sahabe ve tabiinden olan bazı büyük fakihler, hadis âlimleri, siyer, gazveler, soy bilgisi¹⁸ ve dil konularında uzman olan alimlerden de ders aldı. Ömer bin Abdülaziz, kendisi hakkında şöyle demiştir: "Medine'de bir gençtim ve nefsim ilme yöneldi. Ondan ihtiyacım olanı aldım."¹⁹ Bu ilimle donandıktan sonra, gerçek anlamda bir imam oldu; ondan ilim alınır ve ona uyulurdu. Hatta denilmiştir ki: "Alimler, Ömer bin Abdülaziz'in yanında birer öğrenci²⁰ gibiydi." Ömer bin Abdülaziz, ilim ve fazilette öyle yüksek bir mertebeye ulaştı ki, tabiinin büyük alimleri bile onu övdü. İbn Abbâs'ın öğrencisi

¹² İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 477; Besevî, Ya'kûb bin Süfyan, *el-Ma'rîfet ve't-Târih*, (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1973) 568; İbnü'l-Cevzî, *Sîret ve Menâkıbü Ömer bin Abdilazîz*, 13-14.

¹³ İbnü'l-Esîr, Ali bin Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987) 328; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 202; eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, 57-61.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 310; Nevevî, Yahyâ bin Şerefeddîn, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.) 312; İbn Hallikân, Ahmed bin Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân* (Beyrut: Dâr Sâdır, 1968) 115.

¹⁵ Buhârî, *et-Târih*, 258.

¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Sîret*, 14.

¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 368; el-Besevî, *el-Ma'rîfet ve't-Târih*, 607.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 310; en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, 312; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, 115.

¹⁹ Buhârî, *et-Târih*, 258.

²⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sîret*, 14.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

olan Mücâhid, onun hakkında şunu söylemiştir: “Onu eğitmek için gittik; fakat oradan ayrılmadan biz ondan ilim öğrendik.”²¹ Meymûn bin Mihrân ise şöyle demiştir: “Ömer, alimlerin hocasıydı.”²² Bir memuru da onun hakkında şöyle demiştir: “Herhangi bir ilimde bilgi aradığımızda, Ömer’in o konuda en bilgili kişi olduğunu gördük.”²³ Ragâ' bin Hayve ise şöyle demiştir: “Ömer’den daha fasih birini görmedim.”²⁴ Yine başka bir memurunun ise onun hakkında şöyle dediği bilinir: “Herhangi bir ilimde bilgi aradığımızda, Ömer’in o konuda en bilgili²⁵ kişi olduğunu gördük.” Ragâ' bin Hayve ise şöyle demiştir: “Ömer’den daha fasih birini görmedim.”²⁶ Ömer bin Abdülaziz, hadis rivayetinde de derin bir bilgiye ve güçlü bir yetkinliğe sahipti. Çok sayıda sahabe ve tabiinden hadis rivayet etmiştir. Hadis rivayet ettiği sahabelerden bazıları şunlardır: Abdullah bin Ca'fer bin Ebî Tâlib, Sâib bin Yezîd, Enes bin Mâlik ve Yûsuf bin Abdullah bin Sellâm bin Hâris.²⁷ Ayrıca, Medine’nin yedi büyük fakihinden²⁸ olan tabiinden de hadis öğrenmiş ve ilim almıştır. Bunlar arasında Saîd bin Müseyyeb, Urve bin Zübeyr, Ebû Bekir bin Abdurrahman bin Hâris bin Hişâm bin Muğîre, Ubeydullah bin Abdullah bin Utbe bin Mes'ûd, Hârice bin Zeyd bin Sâbit el-Ensârî, Süleyman bin Yesâr el-Hilâlî ve Kâsım bin Muhammed bin Ebû Bekir es-Sıddîk²⁹ bulunmaktadır. Bu isimler sadece Ömer’in hocaları ve öğretmenleriyle sınırlı değildir; onun hadis aldığı ve kendisinden ilim öğrendiği bu isimlerden başka daha çok fazla şahsiyetin olduğu da bilinmektedir.³⁰ Ömer bin Abdülaziz’den ilim öğrenen ve ondan rivayette bulunan öğrenciler ise altmışkişiden fazlaydı³¹. Halifelik görevini üstlenmeden önce Ömer bin Abdülaziz’de, bu sorumluluğu layıkıyla taşıyabilecek nitelik, özellik, vasıf ve yetenekler bir araya gelmişti. Devleti, yetkin bir biçimde başarıyla yönetmesini sağlayacak tüm meziyetlere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, onun liderlik vasıflarını güçlendirmiş, sorumluluğun büyüklüğünü ve emaneti taşımanın ağırlığını hissetmesini sağlamıştı. Aynı zamanda, iyi bir eğitim almış olması, kendisini sıkı bir disipline alıştırması ve sahip olduğu değerleri kati bir biçimde uygulaması, Allah’ın emirlerine tam bir itaatle

²¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 368; el-Besevî, *el-Ma’rifet ve’t-Târîh*, 607.

²² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 203.

²³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 368; Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed bin Abdullah, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, / Dimaşk: Dâru’l-Fikr, t.y.) 340.

²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 203.

²⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 368; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*, 340.

²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 203.

²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 203.

²⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 174, 178, 207, 262; İbn Hiyât, *Târîh*, 332.

²⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 119; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 161, 190; Şîrâzî, İbrâhîm bin Ali, *Tabakâtü’l-Fukahâ*, (Beyrut: Dâru’r-Râidi’l-Arabî, 1981) 60; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, 375.

³⁰ Bkz: Riyâd Mustafa Şâhîn, “es-Siyâsetü’l-Dâhiliyye li Ömer bin Abdilazîz” (Yüksek Lisans Tezi, el-Câmi’atü’l-Ürdüniyye, Ürdün, 1990) 20-23.

³¹ Şâhîn, “Siyâsetü’l-Dâhiliyye li Ömer bin Abdilazîz”, 24-27.

bağlanması ve ümmetin malına dokunmaktan, haklarını zayi etmekten uzak durması gibi özellikler, onu Müslümanlar için örnek bir şahsiyet haline getirmişti. Bunun yanı sıra, Allah'ın ona bir lütuf ve nimet olarak bahşettiği şeylerden biri de, amcasının kızı Fâtıma bint Abdülmelik bin Mervân³² gibi salih, sadık ve vefalı bir eşe sahip olmasıydı. Fâtıma, Ömer'in Allah'ın sınırlarına riayet etmesinde, özellikle mali konularda Allah'ın emirlerini titizlikle uygulamasında ona destek olmuş ve onunla uyum içinde hareket etmiştir.³³

1.2. Halifelik İçin Hazırlanması

Ömer bin Abdülaziz, babası tarafından Medîne-i Münevvere'de büyük bir özenle yetiştirilmişti. Babasının 85 Hicri / 704 Miladi yılında vefat etmesinin ardından, amcası Halife Abdülmelik bin Mervân'ın himayesi altına girdi. Amcası ona büyük bir ilgi gösterdi ve bu durum Ömer'in kişiliğinde istikrar ve güven duygusunun oluşmasını sağladı. Aynı zamanda birçok sahabe ve büyük tabiinden ilim öğrenmeye yönelmesine vesile oldu. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberleyen³⁴ Ömer, çocukluk döneminden itibaren bu ilim atmosferinde büyüdü. Amcası Abdülmelik'in halifeliği döneminde, ardından kuzenleri Velîd ve Süleyman'ın halifelik dönemlerinde, Ömer'in hayatı Fıkıh başta olmak üzere temel ilimleri öğrenmek ve terbiyesini geliştirmekle geçti. Bu dönem, "dindarlık ve ilim çağı" olarak³⁵ tanımlanmıştır. Bu süreç, Ömer'in hem bilimsel birikiminin hem de lider karakterinin tam anlamıyla olgunlaşmasını sağlayan bu yolla da onu halifelğe hazırlamaktaydı.

Halifelik makamına geçmeden önce Ömer, devletin çeşitli idari ve liderlik pozisyonlarında görev alarak tecrübe kazanmış ve pratik yapmıştır. Bu görevler, halifelik emanetini taşıyabilmesi için bir hazırlık niteliğindedir. Ömer gerek amcası Abdülmelik'in halifeliği döneminde gerekse kuzenleri Velîd ve Süleyman'ın halifelik dönemlerinde birçok idari görevi üstlenmiştir. Örneğin, Halep bölgesindeki Kinnesrîn³⁶ ordusuna bağlı Hanâsır vilayetine vali olarak atanmıştır. Bu göreve, 85 Hicri / 704 Miladi yılında, yirmi yaşındayken amcası Abdülmelik tarafından getirilmiştir. Görünüşe göre, Abdülmelik bu görevi kasıtlı olarak Ömer'e vermiştir; böylece Ömer, yönetim ve hükmetme sanatında deneyim kazanabilsin. Ömer, yirmi beş yaşındayken, kuzeni Halife Velîd bin Abdülmelik tarafından

³² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 268-269; İbnü'l-Cevzî, *Sîret*, 213-214; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 222;

Kalkaşendî, Ahmed bin Abdullah, *Meâsirü'l-Înâfe fî Me'âlimi'l-Hilâfe*, (Kuveyt: Dâru't-Türâsi'l-'Arabî, 1964) 362.

³³ Şâhîn, "Siyâsetü'd-Dâhiliyye li Ömer bin Abdilazîz", 27.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Sîret ve Menâkıbü Ömer bin Abdilazîz*, 14; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 116; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 201.

³⁵ 'Yûsuf el-'Uş, *ed-Devletü'l-Emeviyye ve'l-Ahdâsü'l-Letî Sebekatühâ ve Meheddet Lehâ İbtidâen Min Fitneti Osmân*, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985) 258.

³⁶ Yâkût el-Hamevî, Yâkût bin Abdullah, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.) 390; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 301.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

Medine valisi olarak atanmıştır. Daha sonra, Tâif ve Mekke³⁷ gibi tüm Hicaz bölgeleri de onun yönetimine verilmiştir. Ayrıca, rivayetler Ömer bin Abdülaziz'in, kuzeni Halife Süleyman bin Abdülmelik'in halifeliği boyunca çoğu zaman onun yanında³⁸ bulunduğunu belirtir. Bu durum, Ömer'in yönetim işlerinde ve devlet liderliğinde tecrübe kazanmasına olanak sağlamış, özellikle Süleyman'ın halifeliğinin son dönemlerinde devlet yönetimine dair geniş bir bilgi edinmesine yardımcı olmuştur.

Süleyman bin Abdülmelik'in halifelik dönemi, adeta Ömer bin Abdülaziz'in halifelik döneminin bir devamı gibiydi. Süleyman, bir meselede karar vermek istediğinde Ömer'e danışır ve ona "Ey Ebû Hafs, bu konuda ne³⁹ dersin?" diye sorardı. Bu durum, Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin Saîd bin Abdülaziz'den naklettiği şu rivayetle de desteklenmektedir: "Süleyman bin Abdülmelik'in halifelik dönemi, sanki Ömer bin Abdülaziz'in halifelik dönemi gibiydi."

1.3. Halifelik Görevini Üstlenmesi

Daha önce belirtildiği gibi, Ömer bin Abdülaziz'in halifelikten önceki üç yılı, yani Süleyman bin Abdülmelik'in halifelik dönemi (96-99 H / 714-717 M), onun için bir pratik deneyimi olmuştur. İlahi kudret, Ömer'in halife olması için iki faktörü hazırlamış ve bu durum, Emevilerde halifelik görevine geçişte alışılmış olan yöntemden farklı bir durum ortaya çıkarmıştır. Ömer'den önce Emevilerde halifelik, miras yoluyla en yakın veliahta geçmekteydi. Ancak bu iki faktör, bu köklü değişimin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Birinci faktör, Halife Süleyman bin Abdülmelik'in Ömer bin Abdülaziz'e duyduğu güvendir. Bu güvenin birçok nedeni vardır; bunlardan biri, Ömer'in Süleyman'ın amcasının oğlu ve kız kardeşi Fâtıma'nın⁴⁰ eşi olmasıdır. Ayrıca, Süleyman ile Ömer arasındaki iyi ilişkiler de bu güveni pekiştirmiştir. Ömer, Süleyman'ın bir nevi danışmanı gibiydi. Daha önce Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin naklettiği rivayette de belirtildiği gibi, Süleyman'ın halifeliği adeta Ömer'in halifeliği gibiydi.⁴¹ Süleyman bir konuda karar vermek istediğinde, Ömer'e "Ey Ebû Hafs, bu konuda⁴² ne dersin?" diye sorardı. İkinci faktör ise, Ömer bin Abdülaziz'in doğruluğu, takvası, geniş kültürü, derin ilmi ve kendine özgü yönetim anlayışydı. Bu özellikleri, özellikle Medîne-i Münevvere'deki valilik görevinde geliştirmişti.

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 331; İbn Hiyât, *Târîh*, 315-316; Taberî, *Târîh*, 672; İbnü'l-Cevzî, *Sîret ve Menâkıbü Ömer bin Abdilazîz*, 41; Besevî, *el-Ma'rîfet ve't-Târîh*, 594; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 278; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 202.

³⁸ Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebî Zür'a* (Dımaşk: Mecma'u'l-Lügati'l-'Arabiyye, t.y.) 193-194.

³⁹ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 117; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 201-202.

⁴⁰ Kalkaşendî, *Meâsirü'l-Înâfe fî Me'âlimi'l-Hilâfe*, 362; es-Süyûtî, *Târîhü'l-Hulefâ*, 276.

⁴¹ Ebû Zür'a, *Târîh*, 193-194.

⁴² Abdülazîz Seyyid el-Ehl, *el-Halîfe ez-Zâhid*, 38; Mâcide Faysal Zekerıyyâ, *Ömer bin Abdilazîz ve Siyâsetü Reddî'l-Mezâlim*, 70.

Ömer, Medine’de iki temel ilkeye dayanan reformist bir yönetim uygulamıştı: zulmü ortadan kaldırmak ve şûrâ⁴³ (danışma) ilkesine göre hareket etmek. Ayrıca, sözleriyle eylemlerini uyumlu hale getirerek dürüstlüğü göstermişti. Bu nedenle, birçok tarihçi onu övmüş ve yönetimdeki yetkinliği ile iyi ahlakını dile getirmiştir. İbn Abdilhakem, Ömer hakkında şöyle demiştir: “Ömer, Medine valisi oldu ve en güzel şekilde⁴⁴ yönetti.” İbn Kesîr ise, “Bu süre zarfında, insanların en iyisi ve yönetimde en adil⁴⁵ olanıydı,” demiştir.

“el-'Uyûn ve'l-Hadâik” adlı eserin yazarı da, “Ömer, Medine valiliği sırasında en iyi yönetimi⁴⁶ sergiledi,” diyerek onu övmüştür. Bu iyi yönetim ve başarılı idare, öncelikli olarak Ömer’in yetkinliği ve kendini sıkı bir şekilde kontrol etmesiyle⁴⁷ ilişkilidir. İkinci olarak ise, Velîd bin Abdülmelik’in politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Çünkü Ömer bin Abdülaziz, o dönemde Velîd’in Medine’deki⁴⁸ valisiydi ve onun devlet yönetimindeki vizyonunu uyguluyordu.

1.4. Halife Olarak Ömer Bin Abdülaziz

Ömer bin Abdülaziz, halifelik görevini üstlendiğinde, kişiliği tam anlamıyla şekillenmiş ve bütüncül bir yapı kazanmıştı. Sahip olduğu nitelikler, onu devleti yönetme, halifelik görevini üstlenme ve bu ağır yükün sorumluluğunu taşıma konusunda layık ve etkili bir lider haline getirmişti. Bu yük, öyle ağırdı ki dağlar bile onu taşımakta zorlanırdı. Özellikle de Emevi Devleti’nin kuruluşundan itibaren onlarca yıl boyunca çatışmalar, savaşlar, kargaşa, siyasi partilerin ve muhalif grupların karşı çıkışlarıyla geçtiği bir dönemde bu görev daha da zorlu hale gelmişti. Emevi halifeliğine karşı çıkan her grup, her parti ve her kesim, kendi sebeplerine, delillerine ve gerekçelerine dayanarak bu halifeliğe muhalefet ediyor, hatta silaha sarılarak karşı duruyordu. İşte Ömer bin Abdülaziz, bu tartışmaların ve çatışmaların tam ortasında, yıllarca süren mücadele ve savaşların ardından, elinde büyük bir mesajla ortaya çıktı.

Bu mesaj, yeni bir dönemin başlangıcını temsil ediyordu. Bu dönemin başlığı ise “sükûnet, barış ve reform” idi. Ömer, bu mesajı herkesin karşısına çıkararak Kur’an-ı Kerim’i ve diyalogu bir bayrak gibi yükseltti. Tüm muhaliflere ve karşıt gruplara bu mesajla yaklaştı. Cesur duruşunda iki güçlü silaha sahipti ve bu silahların her biri diğerinden daha az etkili değildi. Birinci silah, onun bireysel özellikleri, kişiliğinin sahip olduğu nitelikler, yetkinlik

⁴³ Ya’kûbî, *Târîh*, 280-282; Taberî, *Târîh*, 672-673; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 243; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 81.

⁴⁴ İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer bin Abdilazîz*, 20.

⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 202.

⁴⁶ Müellifi Meçhul, *el-'Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik* (Leiden: Matbaatü Brîl, 1871) 41.

⁴⁷ Şâhîn, *Ömer bin Abdilazîz'in İç Siyaseti*, 33.

⁴⁸ Şâhîn, *Ömer bin Abdilazîz'in İç Siyaseti*, 33.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

ve liyakatıydı. Ayrıca aldığı eğitim ve bu ağır göreve olan hazırlığı da bu silahın bir parçasıydı. İkinci silah ise, diyalog araçları olarak ifade edilebilecek teknik becerileriydi. Ömer, bu ağır görevde muhaliflerle diyalog kurarak barış ve istikrarı sağlama konusunda kendisine güveniyordu. Çünkü bu göreve kendisini hazırlamıştı. Bu nedenle, Ömer bin Abdülaziz'in bireyler, partiler ve gruplar gibi devletin karşısında yer alan muhaliflerle yaptığı diyalogun başarısına katkı sağlayan faktörlerden bahsetmeden önce, “diyalog” kavramının dildeki ve terimsel anlamını anlamak önemlidir. Bu, Ömer'in muhaliflerle diyalog kurma çabasındaki amacını ve hedefini açıklığa kavuşturur. Çünkü Ömer, diyalogun devlete yönelik düşmanlık duygularını yatıştırmada, kan dökülmesini önlemede ve barış ile istikrarı sağlamada en başarılı yol olduğuna inanıyordu. Ayrıca, diyalog, devleti birçok fedakârlık ve sıkıntıdan kurtaran bir seçenektir. Eğer devlet bu gruplarla çatışma ve yüzleşme yolunda devam etseydi, varlığını tehdit eden sonuçlarla karşı karşıya kalabilirdi.

2. Diyalogcu Bir Halife: Ömer bin Abdülaziz

2.1. Diyalog Kavramı: Dil ve Terimsel Anlam

Diyalog Kavramının Dilsel Anlamı: Diyalog ‘hâvere - yüz yüze konuşmak, tartışmak’ kökünden gelir ve konuşma sırasında mantığın ve sözlerin karşılıklı olarak gözden geçirilmesi anlamını taşır. Kelimenin kökeni “el-havr - dönüş” anlamındadır. İki kişi birbirleriyle konuştuğunda, sözlerini karşılıklı olarak değiştirirler. “istehârehu - ondan konuşmasını istedi” ifadesi de buradan türemiştir. Şöyle denir: “Onunla konuştum ama bana bir cevap⁴⁹ vermedi. **Diyalogun Terimsel Anlamı:** Diyalog, iki veya daha fazla taraf arasında gerçekleşen, fikirlerin, düşüncelerin ve duyguların karşılıklı olarak paylaşıldığı bir konuşmadır. Bu konuşma, taraflar arasında daha fazla anlayış ve uzlaşma sağlamayı hedefler ve belirli amaçlara ulaşmayı amaçlar. Diyalog katılımcıları, bu amaçları gerçekleştirmek için çaba⁵⁰ sarf ederler. Heytî ise diyalogu şu şekilde tanımlar: Diyalog, iki taraf arasında gerçekleşen bir yöntemdir; her bir taraf, kendi görüşlerini ve ikna olduğu düşüncelerini dile getirir ve diğer tarafın mantığını ve fikirlerini gözden geçirerek kendi bakış açısından⁵¹ gerçekleri açıklamayı ve ortaya koymayı amaçlar.

Eğer diyalog, karşılıklı anlayışa ulaşmak için bir yöntem, yetenek, beceri ve insanın sahip olduğu bir özellikse ve iki taraf arasında tartışılan konunun gerçeğine ulaşmayı hedefliyorsa, fikirlerin değiş tokuşu ve sakin bir tartışma sürecinden sonra ortak noktalar bulmaya ya da sınırlı fikirler etrafında birleşmeye yol açar. Bu süreç, iki tarafın da üzerinde birleştiği ve aynı hedef doğrultusunda ilerlediği bir yol haline gelir. Bu yol, hakikatin ve

⁴⁹ İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.) 218.

⁵⁰ Lebûdî, Müne, *el-Hivâr Fenniyâtühû ve İstirâtîciyâtühû ve Esâlibü Te'allumih* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2005) 19.

⁵¹ Abdüssettâr *el-Heytî, el-Hivâr: ez-Zât ve'l-Âhar*, 40; Ayrıca diyaloga dair diğer tanımlar için bkz.: Ali Câbir eş-Şârûd, *el-Hivâr: Mefhûmen ve Te'sîlen ve Vâkıan*, 9-10; Muhammed el-Kettânî, *Sekâfetü'l-Hivâr fî'l-İslâm mine't-Te'sîs ile't-Te'sîl*, 5.

gerçeğin yoludur. Özellikle konu, siyasi veya köklü bir anlaşmazlık içeriyorsa ve inançsal bir boyuta sahipse, örneğin hilafet meselesi gibi ya da kıyamet günü, ceza ve hesap gibi insanın kaderiyle ilgili temel dini ve inançsal meselelerde olduğu gibi.

Peki, Ömer bin Abdülaziz, bu tür kritik ve hassas meselelerle yüzleşmek için hangi teorik kişisel özelliklere, bilimsel, fıkhi ve eğitsel yönlerden hangi yeteneklere ve imkanlara sahipti? Bu tür karmaşık konularla başa çıkmak için hangi liderlik yeterlilikleri ve hazırlıkları vardı? Bu özellikleri, fıkıh alimleri, hadis bilginleri ve sahabenin önde gelenlerinden aldığı eğitim sırasında nasıl geliştirdi ve bu sorunlara nasıl bir çözüm getirdi? Ayrıca, bu nitelikleri nasıl uygulamalı olarak hayata geçirdi ve yöneticilik görevlerinde, örneğin Halep'in Hanâsır⁵² bölgesindeki valiliği sırasında ya da Medine valiliği döneminde halifelikten önce nasıl kullandı? Diğer yandan, Ömer bin Abdülaziz'in başarılı bir diyalog yürütmek ve bundan olumlu sonuçlar elde etmek için kullandığı, yaratıcı bir performans, yumuşak bir üslup ve esnek bir tartışma tarzı gibi öne çıkan beceri ve teknikler nelerdi? Bu beceriler, diyalog sürecinde nasıl etkili bir araç olarak kullanıldı ve başarıya nasıl katkı sağladı?

2.2. Süleyman bin Abdülmelik'in Danışmanı Olarak Ömer

Tarihçiler, Süleyman bin Abdülmelik'in, Ömer bin Abdülaziz'in kişiliğini tam anlamıyla tanıdığını belirtirler. Bunun nedeni, aralarındaki yakın akrabalık⁵³ bağlarıdır; Ömer, Süleyman'ın amcasının oğlu ve kız kardeşinin eşidir. Ayrıca, günlük yaşamda bir arada bulunmaları ve birbirlerine olan yakınlıkları da bu durumu pekiştirmiştir. Süleyman, Ömer'i danışmanı, yakın dostu ve sırdaşı olarak görmüştür.⁵⁴

Bu nedenle, bazılarına⁵⁵ göre Süleyman, Ömer bin Abdülaziz'i çok iyi tanıyordu ve onun sahip olduğu ilim, ahlak, siyaset ve dürüstlük gibi niteliklerin farkındaydı. Bunun yanında, Ömer'in kişiliği ve eğitimi ile ilgili anlatılanlar, onun sadece bu özelliklere sahip olmadığını, aynı zamanda kendi dönemindeki akranlarını ve çağdaşlarını geride bırakacak şekilde bu niteliklerde üstün olduğunu gösterir. Öyle ki, onun şahsiyetini, dönemin fıkıh alimleri ve bilginleri gibi çok sayıdaki seçkin insanlardan ayıran eğitsel ve bilimsel özellikler bir araya gelmişti. Ayrıca, bu özellikler, liderlik vasıfları ve bilimsel kişisel niteliklerle birleşerek onu halifelik makamına layık hale getirmiştir. Bu nitelikler arasında Allah'a olan sarsılmaz iman, Allah korkusu, zühd, tevazu, takva, bağışlayıcılık, sabır, kararlılık, adalet, yüksek

⁵² İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 259; es-Sem'ânî, *Ravdatü'l-Kudât*, 1490.

⁵³ İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer bin Abdilazîz*, 32; el-Besevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, 592; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 125; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 186.

⁵⁴ Müne el-Lubûdî, *el-Hivâr: Fenniyâtühû ve İstirâticiyâtühû ve Esâlibü Te'allumih*, 19.

⁵⁵ Uş, *ed-Devletü'l-Emeviyye ve'l-Ahdâsü'l-Letî Sebekatühâ*, 258.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

hedefler ve hoşgörü⁵⁶ gibi özellikler yer almaktadır. Bir diğer açıdan, dikkat çekici bir noktaya değinmek gerekir ki, Ömer bin Abdülaziz, halifelik makamına sıradan bir şekilde ulaşmamıştır. Babasının vefatı nedeniyle halifelik makamından uzak kalmış⁵⁷ olsa da, bu makam ona, halifelik görevine geldiğinde yaşadığı köklü değişimlerle birlikte gelmiştir. Bu değişimlerin yanı sıra, onun yetkinliği ve deneyimi de etkili olmuştur. Bu değişimlerden ilki, halife Süleyman'ın danışmanı Recâ' bin Hayve'nin Ömer'in kişiliğini övmesi ve onu halifelik için aday⁵⁸ göstermesidir. Recâ', Süleyman'ı, kendisinden sonra Ömer'i halife yapması için teşvik etmiştir. Bu adaylık bazı kişiler tarafından da övgüyle karşılanmıştır.⁵⁹ Onlar, bu durumu şöyle ifade etmişlerdir: “O alim, takva sahibi ve aydın kişi, Süleyman'a Müslümanların işlerini Ömer bin Abdülaziz'e emanet etmesini ve böylece dünyadan hayırlı bir iş yaparak ayrılmasını tavsiye etti. Süleyman da bu fikri beğendi ve güzel bir şekilde uygulayarak onu veliaht⁶⁰ ilan etti.” Ömer bin Abdülaziz, birinci yüzyılın sonunda ve ikinci yüzyılın başında halifelik makamına geldi. Bu nedenle tarihçiler onu, bu yüzyılın başındaki yenilikçi kişi olarak kabul etmişlerdir. Bunun sebebi, onun takva, doğruluk ve muhaliflerle diyalog yoluyla onları hakka döndürme çabası gibi özelliklerle öne çıkmasıdır. Tarihçiler, Ömer bin Abdülaziz'in kişiliğini ayırt eden üstün nitelikler ve değerli özelliklerle ilgili birçok rivayet aktarmışlardır. Hatta bazıları, Ömer'in üzerinde hakim olan zühd, takva ve dindarlık halinin, onun kişiliği üzerindeki derin şer'î ilim etkisinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

Ayrıca, Ömer bin Abdülaziz'in Medîne-i Münevvere'deki ikameti sırasında şeriat hükümlerine olan titiz bağlılığı, onun kişiliğinin oluşumuna ve inşasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Bunun yanı sıra, tefsir, hadis, fıkıh, siyer, gazveler ve tarih gibi şeriat ilimlerinde derin bilgi sahibi olan köklü alimlerden ders alması ve Arapça'nın tüm ilimlerine bu alimlerin⁶¹ rehberliğinde hâkim olması da onun kişiliğini şekillendirmiştir.

Bu durum, 99 Hicri / 717 Miladi yılında halifelik makamına geçtiğinde, onun diyalog, tartışma ve münazara konularında üstün bir beceriye sahip olmasına da yansımıştır. O

⁵⁶ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 115-116; Ali Muhammed es-Sallâbî, *el-Halîfetü'r-Râşid ve'l-Muslihu'l-Kebîr Ömer bin Abdilazîz ve Me'âlimü't-Tecdîd ve'l-İslâh er-Râşidî 'alâ Minhâci'n-Nübüvve*, 14, 34, 52-57, 62-79.

⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 336; İbn Hiyât, *Târîh*, 290; Taberî, *Târîh*, 66, 59; İbnü'l-Cevzî, *Sîret ve Menâkıbü Ömer bin Abdilazîz*, 59-60.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 312-313; el-Kalî, *Tehzîbü'r-Riyâse ve Tertîbü's-Siyâse*, 295; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 190; Şâhîn, “Ömer bin Abdilazîz'in İç Siyaseti” 40.

⁵⁹ Avad Halîfât, *Havle Hilâfeti Ömer bin Abdilazîz*, 34-57; C.E. Bosworth, “Raja Bin Hayva al-Kindi and the Umayyad Caliphs”, 36-80.

⁶⁰ Uş, *ed-Devletü'l-Emeviyye ve'l-Ahdâsü'l-Letî Sebekatühâ*, 258.

⁶¹ Julius Wellhausen, *Târîhü'd-Devleti'l-'Arabiyye*, 260; Ahmed Şelebî, *Mevsû'atü't-Târîhi'l-İslâmî ve'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, 82-83.

dönemde Emevi Devleti, uzun yıllar süren iç çatışmalar nedeniyle askeri ve sosyal açıdan oldukça yıpranmış bir haldeydi. Devlet, hem askeri hem de fikri olarak muhalifleriyle süregelen mücadelelerden dolayı yorulmuştu. Ayrıca, Emeviler, kuruluşlarından itibaren Ömer bin Abdülaziz'in dönemine kadar batı ve doğuda birçok cephede fetihlerle meşgul olmuşlardı. Ömer'in halifelik görevine başlaması, aynı zamanda İslam ordusunun kuzey cephesinde, Halep'in kuzeyindeki Merc Dâbık bölgesinde, Bizans'a karşı İstanbul'u fethetmek için mücadele ettiği bir döneme denk gelmiştir. Ancak, fetih haberlerinin başarısızlıkla sonuçlandığı ve ordunun, o dönemdeki şiddetli kış koşulları ve yoğun kar yağışı nedeniyle büyük insan kayıpları yaşadığı haberleri Ömer'e ulaşmıştır. Bu durum, Ömer bin Abdülaziz'i, orduyu Şam'a, halifeliğin başkentine geri çekmeye yöneltmiştir. Tüm bu gelişmeler, Ömer'in ümmetin genel menfaatlerini göz önünde bulunduran stratejik bir bakış açısına sahip olmasını gerektirmiştir. Bu da ancak toplumsal barışı sağlamak, devlete muhalif olan ve karşı çıkan grupları yatıştırmak ve onlarla tüm çatışmaları durdurmakla mümkün olabilirdi. Bu çatışmalar ister askeri, ister fikri, isterse itikadi olsun, çözüm yolu sakin, akılcı ve İslam'ın Kur'an ve Sünnet'ten kaynaklanan gerçeklik anlayışına uygun bir diyalogdan geçiyordu. Bu nedenle, Ömer bin Abdülaziz, bu diyaloga öncelik vermiş ve onun kapılarını sonuna kadar açmıştır. Bu diyalog, İslam şeriatının genişliği, hoşgörüsü ve farklı görüşlere sahip olanları kucaklama kapasitesi kadar geniş ve kapsayıcı bir nitelikteydi. Bu, Ömer'in selefleri döneminde devlete karşı çıkan bireyler, gruplar, partiler ve fırkalarla karşı karşıya kalınan sorunların çözümünde de etkili olmuştur. Bu nedenlerle, İslam ümmetinin alimleri, Ömer bin Abdülaziz'i Hicri birinci yüzyılın (101 H / 719 M)⁶² müceddidi olarak kabul etmişlerdir. Çünkü bir müceddidin sorumluluğu büyüktür ve bu sorumlulukların başında, halifeliğe karşı çıkan gruplar ve partilerle yürüttüğü diyaloglar ve münazaralar gelmektedir. Bu nedenle, Ömer'in kişiliğinde köklü bir değişim ve dönüşüm yaşanmasının en belirgin sebeplerinden biri, Allah'ın onu ümmetin tarihinde birinci yüzyılın sonunda ve ikinci yüzyılın başında ilk müceddid yapmayı murat etmiş olmasıdır. Böylece, İslam devleti topraklarında bir huzur ve barış ortamı sağlanabilirdi, çünkü devlet o dönemde çalkantılı bir haldeydi ve çöküş ile parçalanma tehdidi altındaydı. Ömer bin Abdülaziz, bu sorunlardan devleti kurtaran bir liderdi. Onun bu yenilik anlayışının temelinde, hakka dayalı ve Kur'an ile Sünnet'in esaslarına uygun bir diyalog ve tartışma yöntemi yatıyordu. Yenilik sadece inanç ve ibadet alanında değil, siyasi, ekonomik, sosyal⁶³ ve diğer tüm yaşam alanlarını da kapsıyordu.

Bilginlerin yenilik kavramını ele alırken, İslam tarihinde yenilik yapan isimleri tartışırken vardıkları sonuca göre, Ömer bin Abdülaziz'in kişiliğindeki bu dönüşümün gerçek sebebi, Allah'ın onu bu ümmetin dinini ikinci hicri yüzyılın başında yenileyen kişi olarak seçmiş

⁶² Ebu Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, 480 (Hadis No: 4291); Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, 522; Süyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr fî Ehâdisi'n-Nezîri'l-Beşîr*, 74; Abdülcebbar Nâcî, *Ömer bin Abdilazîz el-Halîfetü'l-Emevî*, 149-150.

⁶³ Yûsuf el-Karadâvî, *Tecdîdû'd-Dîn fî Dav'i's-Sünne*, 10, 27, 44.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

olmasıdır. Böylece Ömer, Emevi Devleti'ni ve ümmeti savaşlar, sorunlar, kargaşalar ve fitnelerden kurtaracaktı.

Ömer bin Abdülaziz'in, Emevi Devleti'nin otoritesine karşı çıkan, meşruiyetine ve egemenliğine isyan eden gruplar, partiler ve hiziplerle yaptığı diyaloglar ve münazaralar, ümmeti uyandırma ve yenilik ruhunu canlandırma amacına hizmet ediyordu.

Bu diyaloglar, ümmeti İslam'ın esaslarına sıkı sıkıya bağlı bir hayata geri döndürmek ve Emevi İslam halifeliğini yaşadığı derin sorunlardan ve krizlerden ⁶⁴ kurtarmak için bir araçtı. Bu sorunların en önemlilerinden biri, devlete karşı çıkan hizipler ve gruplardı. Bu nedenle, Ömer'in bu muhaliflerle yaptığı diyaloglar ve münazaralar, onun reform ve yenilik programlarının ilk adımları olarak görülüyordu. Ömer bin Abdülaziz, bu süreçleri bizzat kendisi yönetmiş, tüm yeteneklerini, inanç, fıkıh ve düşünce alanındaki birikimini kullanmış, diyalog ilkeleri, yöntemleri ve araçlarıyla döneminin ötesine geçmişti. Onun bu yaklaşımı, muhalifleri ve karşıtları kendi delillerini ve görüşlerini dinlemeye, tartışmaya ve akıl ile mantığa başvurarak Emevi Halifeliği'nin meşruiyetini kabul etmeye teşvik ediyordu. Bu, silah, güç ve şiddete başvurmaktan çok daha etkili bir yöntemdi. Ömer bin Abdülaziz'in yenilik anlayışı, fikirlerin deliller ve Kur'an ile Sünnet'ten alınan esaslarla tartışılmasına olan inancına dayanıyordu. Diyalog, Emevi Halifeliği'nin meşruiyeti ve yönetimlerinin haklılığıyla ilgili görüşler ve fıkhi hükümler etrafında dönmeliydi. Bu süreç, sakin ve akılcı bir düşünceyle yürütülen barışçıl bir diyalog ve fikir alışverişi ile gerçekleşmeliydi, suçlama veya tekfir yoluyla değil.

2.3. Ömer bin Abdülaziz'in Kişiliği ve Diyalog ile Münâzara Sanatı

Ömer bin Abdülaziz'in bu muhaliflerle izlediği yenilikçi yöntem, ilkeler ve değerler açısından düşünsel ve fıkhi bir yaklaşım, yöntem ve araçlar açısından ise akılcı, diplomatik ve diyaloga dayalı bir yaklaşımdı. Ömer'in karakteri ve eğitimi üzerine yapılan incelemeler, onun bu münazaracı ve diyalogcu yaklaşımı, bir halife ve aynı zamanda bir fıkıh bilgini olarak benimsediğini ortaya koymaktadır. Her şeyden önce, hilafetin meşruiyetini ve Müslümanların "ümme" olarak imametini temsil etmekteydi. İkinci olarak ise, Ehl-i Sünnet inancına ve düşüncesine karşı çıkan diğer hiziplerin, hilafete muhalefet eden ve onun meşruiyetini, ümmeti temsil etme ve hilafet bayrağını taşıma rolünü sorgulayan gruplara karşı durmaktaydı. Araştırmacıya göre, Ömer, bu kişilerle yaptığı diyaloglarda bu sanatın uzmanları olan âlimlerin temel aldığı esaslardan yola çıkmıştır.

Diyalogun başarılı olmasını hedeflemiş ve bu hedefe ulaşmak için tüm zihinsel ve psikolojik yeteneklerini seferber etmiştir. Bu süreçte, bilimsel ve fıkhi birikimini ve tecrübelerini de kullanmıştır. Bu başarıda öne çıkan bazı faktörler ve temeller şunlardır:

⁶⁴ İbn Asâkir, *Tebyînü Kizbi'l-Müfterî fî mâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, 52-53; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 295; Abdülcebbâr Nâcî, *Ömer bin Abdilazîz el-Halîfetü'l-Emevî*, 163-174.

- 1- Diyaloglarında, dinin esaslarından alınan İslam hukuku ilkeleri, hükümleri ve düşüncelerine odaklanması.⁶⁵
- 2- Karşı tarafın fikirlerine ve inançlarına önem vermesi, onların delillerini ve argümanlarını küçümsemeden veya aşağılamadan tam bir dikkatle dinlemesi; akli ve nakli delillerle cevap vermesi, aynı zamanda bir fakih ve halife olarak mevcut durumu ve ümmetin temel çıkarlarını anlaması ve kavraması.
- 3- Ömer bin Abdülaziz'in, beden dili aracılığıyla konuşmacılara, tartışmacılara ve diğer diyalog taraflarına mutlak bir ilgi göstermesi; onlarla doğrudan bir engel veya bariyer olmaksızın oturması, doğrudan göz teması kurması, baş hareketleriyle, el işaretleriyle ve gözle onaylama gibi basit dikkat çekme yöntemleriyle onlara ilgi göstermesi.
- 4- Diyalog konusu dışında hiçbir şeyle meşgul olmayarak, karşı tarafa ve konuşmacılara saygı göstermesi.
- 5- Etkili bir şekilde dinlemesi ve aktif bir şekilde diğerlerini anlamaya çalışması; böylece onların iletmek istedikleri fikirleri anladığını göstermek ve diyalogu bir saldırı veya karşıt görüşü ispatlama aracı değil, bir anlayış göstergesi haline getirmek için çaba göstermesi.
- 6- Karşı tarafın görüşünü ve delilini sunmasını tamamlamadan sözünü kesmekten^{65 66} kaçınması.

Bu temel ilkeler ve unsurlar çerçevesinde, araştırmacı, Ömer bin Abdülaziz'in Emevi Devleti'ne karşı çıkan gruplar, partiler ve hiziplerin temsilcileriyle yaptığı diyalogları ve tartışmaları olağanüstü bir ustalık, beceri ve deha ile yönettiği sonucuna varmaktadır. Ömer bin Abdülaziz, samimiyeti, dürüstlüğü ve nefsanî arzulardan uzak durması, kendi görüşlerini ve düşüncelerini zorla veya otoritenin kılıcıyla dayatma arzusundan uzak bir şekilde, hakkı aradığını ve huzur ile istikrarı sağlama konusunda kararlı olduğunu kanıtlamıştır. Tartışmalarında sakinlik ve dinginlik içinde yaklaşarak, Emevi Devleti'nin dört bir yanında alevlenen yangınları söndürmeyi, fitne ve çatışmaları bastırmayı, devleti sarsan kargaşaları yatıştırmayı amaçlamıştır. Bunun en açık delili, Ömer'in bu çatışmaları ve fitneleri susturmak, işleri yatıştırmak, muhalifleri delil ve kanıtlarla ikna etmek, onların kalplerini kazanmak ve sevgilerini elde etmek için hikmet, yumuşaklık ve nezaketi bir araç⁶⁷ olarak kullanma çabalarıdır. Bu nedenle Bağdâdî, onu "Ehl-i Sünnet'in"⁶⁸ ilk

⁶⁵ İbn Asâkir, *Tebyînü Kizbi'l-Müfterî fî mâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, 52-53; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 295; Abdülcebbâr Nâcî, *Ömer bin Abdilazîz el-Halîfetü'l-Emevî*, 163-174.

⁶⁶ Yahyâ bin Muhammed Zemzemî, *el-Hivâr: Âdâbühû ve Davâbitühû fî Dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne*, 41, 236, 265, 275, 288.

⁶⁷ Abdülazîz ed-Dûrî, *Mukaddime fî't-Târîhi'l-İktisâdi'l-'Arabî*, 35; Hüseyin Atvân, *el-Fıraku'l-İslâmiyye fî Bilâdi's-Şâm fî'l-'Asri'l-Emevî*, 320.

⁶⁸ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 220.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVÎ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

kelamcısı" olarak nitelendirmiştir. İbnü'l-Murtazâ ise onun adaletine övgüde bulunarak, "Halifeler arasında adaletle hükmedenlerde⁶⁹ biridir" demiştir. Tüm bu çabaların sonucu, Ömer bin Abdülaziz'in bu gruplarla yaptığı diyalogların ve tartışmaların son derece verimli olması ve ümmet için kalıcı faydalar sağlamasıdır. Onun hiziplerle ve muhaliflerle yaptığı tartışmalar şu şekilde özetlenebilir:

3. Ömer bin Abdülaziz'in Hiziplerle Diyalogları ve Münazaraları

Emevî Devleti'ne muhalefet eden hizipler, aralarındaki inanç ve görüş farklılıklarına rağmen bu devlete karşı ortak bir tavır sergilemişlerdir. Söz konusu gruplar, Emevî yönetiminin hem inanç hem de siyasal uygulamalar bakımından Kur'an ve Sünnet'e aykırı davrandığını savunmuşlardır. Bu eleştirilerin temelinde şu hususlar yer alır: Yönetimin, İslam'ın öngördüğü şûrâ ilkesine dayanmaktan uzaklaşarak bir hanedan sistemine, yani saltanata dönüştürülmesi; halkın mal ve mülklerine haksız yere el konulması; Emevî ailesinden bazı kimselerin beytûlmali kişisel çıkarları için kullanmaları ve kamu kaynaklarını israf etmeleri; ayrıca devlet işlerinde Allah'ın şeriatına uygun bir yönetim anlayışının benimsenmemesi. Bu sebeplerle birçok İslami hizip, Emevî yönetimini meşru görmemiş ve ona karşı silahlı mücadeleyi tek çözüm yolu olarak değerlendirmiştir. Bu gruplar, mevcut düzenin ancak güç kullanılarak ortadan kaldırılabilceğine inanmışlardır. Ancak Ömer bin Abdülaziz'in halife olmasıyla birlikte Emevî yönetiminde dikkat çekici bir değişim yaşanmıştır. Onun hilafetiyle birlikte devlet yönetiminde yeni bir dönem başlamış, halkla ilişki kurma biçimi ve siyasi anlayış önemli ölçüde dönüşmüştür. Ömer bin Abdülaziz'in yönetim tarzı, iki temel ilkeye dayanmaktaydı: **adalet** ve **istişare (şûrâ)**. Bu bağlamda iki temel prensip ortaya çıkmıştı.

1- Yönetimde Kur'an ve Sünnet'e bağlı kalarak doğru yola dönüş yapmak ve Allah'ın Kitabı ile Peygamber'in (s.a.v.) Sünnetini esas alacağını ilan etmek.

2- Tüm bu siyasi ve dini gruplarla diyalog kapısını açmak ve onların itiraz ettikleri her konuda konuşmaya ve uzlaşmaya hazır olduğunu göstermek.

Ayrıca, hayatın her alanını kapsayan reformlar gerçekleştirme planını duyurmuş ve bu reformlarla Emevi ailesinin yönetimine karşı olan tüm gruplar ve partiler arasında güven ve huzur ortamı oluşturmayı amaçlamıştır. Bu açıklamalarını, tüm bu gruplarla görüşmeler ve diyalog oturumları düzenleyerek, onlarla delil ve mantık çerçevesinde, Allah'ın emrettiği yumuşak bir üslupla münazaralar yaparak somut adımlarla desteklemiştir. Bu nedenle, burada Ömer bin Abdülaziz'in bu hiziplerle yaptığı diyaloglar şu şekilde ele alınacaktır:

⁶⁹ İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, 120.

3.1. Mürcie⁷⁰ Fırkası ile Diyalog ve Münazarası

Ömer bin Abdülaziz, Mürcie fırkasının liderleriyle⁷¹ tartışmış ve onların inançları⁷¹ üzerine münazaralar yapmıştır. Bu fırkanın, Emevi Devleti'ne karşı düşmanca ve muhalif tutumları ve görüşleri bulunmaktaydı. Ömer bin Abdülaziz, bu liderlerden biriyle yaptığı bir münazara ve diyalog sırasında, Mürcie'nin temsilcilerinden olan şair ve hatip Avn bin Abdullah bin Utbe bin Mes'ûd el-Hüzelî ile karşılaşmıştır. Avn, Mürcie mezhebini temsil eden bir figürdü. Ömer bin Abdülaziz'in onunla yaptığı diyalog sonucunda, Avn tüm inandığı görüşlerinden tövbe etmiş, pişman olmuş ve bu inançlarından vazgeçmiştir. Daha sonra, Mürcie fırkasının savunduğu görüşlere karşı şiirler yazmış, onların yanlış inançlarını ve batıl iddialarını çürütmüştür.

Şiirlerinde, eski arkadaşlarının görüşlerine karşı çıkarak şu ifadeleri dile getirmiştir:

Ve ilk ayrıldığımız şey, hiç şüphesiz,

Mürcie'nin söylediklerinden ayrılmamızdır.

Onlar dediler ki: "Zalim bir kişi de mümindir,"

Oysa müminler zalimlerden olamazlar.

Ve dediler ki: "Bir müminin kanı helaldir,"

Oysa müminlerin kanı haram kılınmıştır.

Bunun ardından tövbe etti ve hilafet safına katıldı. Ömer bin Abdülaziz'in yanında kaldı ve ona sürekli eşlik etti. Bu nedenle, Ömer'in yakın çevresinden biri, sürekli yanında bulunan, ayrıcalıklı ve itibarlı kişilerden biri haline geldi.

3.2. Kaderiyye Fırkası ile Diyaloğu

Bu konuda en bilinen örneklerden biri, Kaderiyye'nin liderlerinden olan Gaylân ed-Dımaşkî⁷² ile yaptığı diyalogdur. Ömer bin Abdülaziz, onunla kader inancını ispatlamak için Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden⁷³ deliller ve kanıtlar kullanarak tartıştı. Bu delillerle Kaderiyye fırkasının görüşlerini ve batıl iddialarını çürüttü. Ömer bin Abdülaziz'in bu sakin ve akılcı münazarası, Kur'an ve sünnete dayalı delillerle desteklenmişti. Ayrıca, onun kullandığı dostane üslup, karşı tarafı dini ve mantıksal

⁷⁰ Mürcie: Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 177-182; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 146; Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, 198.

⁷¹ Mürcie: Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 177-182; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 146; Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* 198.

⁷² Gaylân ed-Dımaşkî: İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 484.

⁷³ Atvân, *el-Fıraku'l-İslâmiyye*, 231-232.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

bilinçsizlik durumundan çıkarmaya yönelik bir çabaydı. Bu fırkalar ve mensupları, Emevi Devleti'ne ve temsilcilerine karşı büyük bir öfke, önyargı ve tepkisellik içinde, düşünsel bir karmaşa ve sapkınlık hali yaşıyorlardı. Bu anlayışsız ve kapalı atmosferde, Ömer bin Abdülaziz, iyi niyeti, bilgece yaklaşımı, sakinliği ve nefsine tamamen hâkim oluşuyla, geçmişin kalıntılarından ve ön yargılardan arınmış bir şekilde, bu muhalifleri ikna etmeyi başardı. Ömer, Gaylân ed-Dımaşkî'ye hatalarını ispat etti ve onun argümanlarının eksik, yanlış ve ikna edici olmadığını gösterdi. Sonunda, Gaylân, kader konusundaki İslam inancının doğru anlaşılmasında yetersiz olduğunu⁷⁴ kabul etti ve Ömer bin Abdülaziz'in⁷⁵ elinde tövbe etti. Ancak Ömer'in vefatından sonra, eski görüşlerini tekrar dile getirmeye ve kendi inancını yaymaya başladı.

Bunun üzerine, Halife Hişâm bin Abdülmelik onu huzuruna getirtti ve sınıadı. Gaylân, kaderi inkâr ettiğini itiraf etti. Bunun sonucunda, Hişâm onu idam ettirdi.⁷⁶

3.3. Şîa ile Diyalogları

Ömer bin Abdülaziz, Emevi Devleti'ne muhalif olan, devletin yönetim tarzına karşı çıkan ve Emevilere karşı direniş gösteren tüm gruplarla diyalog kurmaya ve tartışmalar yapmaya özen göstermiştir. Bu çabalarının iki temel amacı vardı: Birincisi, İslam Devleti'nin topraklarında, muhaliflerle yıllarca süren savaşlar ve anlaşmazlıkların ardından barış ve istikrarı sağlamak; ikincisi ise halkın inanç ve düşüncelerini düzeltmek, aşırılığa kayanları ve İslam inancını anlamada ve uygulamada ölçüyü kaçıranları yeniden İslam'ın orta yoluna ve itidaline döndürmekti. Ömer bin Abdülaziz, bu hedeflere ulaşmak için tartışma ve diyalog yöntemini benimsemiş, onların iddialarını ve batıl düşüncelerini çürütmüş, özellikle Emevi Devleti'ne, onun meşruiyetine ve Benî Ümeyye'nin hilafetine yönelik siyasi iddialarını reddetmiştir. Bu bağlamda, Ömer'in Şîa ile gerçekleştirdiği diyaloglar da önemli bir yer tutmaktadır. Bazı kaynaklar, Ömer bin Abdülaziz'in Şîa ile diyalog kurma arzusunu ortaya koymaktadır. Ömer bin Abdülaziz şöyle demiştir: "İnsanlarla tartıştım ve onlarla konuştum. Şimdi de Şîa ile⁷⁷ konuşmayı arzu ediyorum."

Bu diyalog isteği üzerine, Ömer'in huzuruna Ebû Ca'fer bin Alî⁷⁸ ve beraberinde Zürâre bin A'yün geldi. Ömer, Ebû Ca'fer'e şöyle sordu: "Bu oturduğun makam, sana Resûlullah'tan (s.a.v.) bir miras olarak mı kaldı?" Ebû Ca'fer cevap verdi: "Hayır." Ömer tekrar sordu: "Peki, bu bir vasiyet ile mi sana bırakıldı?" Ebû Ca'fer yine "Hayır." dedi. Ömer devam etti: "Bu makam, Müslümanların ittifakıyla mı yoksa bir yetki ile mi sana verildi?" Ebû Ca'fer tekrar

⁷⁴ el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Redd 'alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, 168; Süyûtî, *Târîh*, 275.

⁷⁵ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, 180.

⁷⁶ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 284; İbn Nübâte, *Serhu'l-'Uyûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydân*, 158.

⁷⁷ Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 5; Mâcide Faysal Zekeriyâ, *Ömer bin Abdilaziz ve Siyasetü Reddi'l-Mezâlim*, 137.

⁷⁸ Ebû Ca'fer Muhammed bin Alî: *el-Ezdî, Târîhu'l-Mevsil*, 185; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 108-112.

"Hayır." cevabını verdi. Ebû Ca'fer kalktıktan sonra Zürâre ona sordu: "Onun hakkında ne düşünüyorsun?" Ebû Ca'fer şöyle dedi: "O, kendisinden önce gelenlerden daha hayırlıdır, ama falanca ondan daha hayırlıdır."⁷⁹ Ömer bin Abdülaziz'in tarihe altın harflerle yazılan unutulmaz duruşlarından biri, hilafetinden önceki Emevi dönemine atfedilen kötü bir bid'ati, yani Alî bin Ebî Tâlib'e lanet okuma uygulamasını kaldırmasıdır. Bu uygulamanın iptali, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Ehl-i Beyt'ine açık bir yakınlaşma, barış köprüleri kurma, karşılıklı hoşgörüyü kapı açma ve Alî taraftarları ile Emeviler arasında yaşanan fitnenin izlerini silme çabası olarak değerlendirilir. Alî bin Ebî Tâlib'e cuma hutbelerinde lanet okuma uygulamasının kaldırılması, Alî'nin taraftarları, Ehl-i Beyt mensupları ve onların destekçileriyle bir diyalog ve yakınlaşma biçimi olarak görülür. Bu adım, onların gönüllerini kazanmayı, kin ve nefret duygularını temizlemeyi ve aradaki gerginliği gidermeyi amaçlamıştır. Emeviler döneminde Alî'ye lanet okuma uygulaması, hicri⁸⁰ 41 yılında başlamıştı. ez-Zührî'ye göre, bu uygulamayı hutbelerde ilk başlatan kişi Mervân bin Hakem'dir.

O dönemde, Mervân, Halife Muâviye bin Ebî Süfyân'ın Medine⁸¹ valisi olarak görev yapıyordu. Bu uygulama, Ömer bin Abdülaziz'in hicri 99 (miladi 717) yılında halife olmasına kadar devam etti. Ömer bin Abdülaziz, Alî bin Ebî Tâlib'e lanet okuma uygulamasını kaldırmaya karar verdi ve hutbelerin sonunda şu ayetin okunmasını emretti: "Şüphesiz Allah adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve azgınlığı yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir."⁸² (Nahl Suresi, 90. ayet). Bundan sonra Alî'ye lanet okunmadı.⁸³ Ömer, o dönemdeki tüm valilerine Alî'ye lanet okumayı terk etmelerini emreden⁸⁴ yazılar gönderdi. Bu güzel ve övgüye değer davranış, o dönemde halk tarafından büyük bir takdirle karşılandı. İnsanlar, Ömer bin Abdülaziz'i bu tutumundan dolayı çok övdüler ve onu fazlasıyla methettiler. Bu övgüler arasında, Kesîr Azze el-Huzâî'nin Ömer bin Abdülaziz'i överek söylediği sözler de yer alır.

Sen yönetici oldun ama Alî'ye sövmedin ve kimseyi korkutmadın,

Hiçbir masumu incitmedin ve suçluların sözünü takip etmedin.

Apaçık olan hakikati konuştun, çünkü

Doğru yolun işaretleri ancak konuşmakla belirginleşir.

⁷⁹ el-Kâfî, *el-Emâlî*, 308.

⁸⁰ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Târihi'l-Beşer*, 201.

⁸¹ ed-Diyârbekrî, *Târihü'l-Hamîs*, 317; İbnü'l-Bitrîk, *et-Târihü'l-Mecmû' 'ale't-Tahkîk ve't-Tasdîk*, 42.

⁸² Nahl Suresi, 90. Ayet.

⁸³ Diyârbekrî, *Târihü'l-Hamîs*, 317.

⁸⁴ Ya'kübî, *et-Târih*, 305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, 315; es-Süyûtî, *et-Târih*, 275.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

Söylediklerini yaptıklarıyla doğruladın,

Ve böylece tüm Müslümanlar senden razı oldu.⁸⁵

3.4. Havâric ile Diyalogları

Havâric⁸⁶, Emevi hilafetine en büyük muhalefet eden gruplardan biriydi. Bu durum, sahabelerden Alî ve Muâviye (Allah onlardan razı olsun) arasında hilafetin kime ait olduğu konusunda yaşanan derin anlaşmazlığı çözmek için hakeme başvurulmasından sonra ortaya çıktı. Havâric, Alî bin Ebî Tâlib'in ordusunda hakemlik fikrine en çok karşı çıkan kesim olmuştu. Bu nedenle Alî'den ayrıldılar, ona itaat etmeyi ve ona bağlılığı reddettiler. Bu olaydan dolayı onlara "Havâric" adı verildi. Ömer bin Abdülaziz halife olarak seçildiğinde, Havâric hilafet konusundaki görüş ve inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalmaya devam ediyorlardı ve Emevilerin hilafetine karşı çıkıyorlardı. Havâric, Halife Muâviye döneminden başlayarak Ömer bin Abdülaziz'in 99 H/717 M yılında halife olmasına kadar Emevilerle birçok savaş yapmışlardı.⁸⁷

Ömer halife seçildiğinde, dönemi bu gruplarla, özellikle Havâric ile diyalog ve tartışmalarla başlattı. Döneminin başında, bu grupların liderleri ve bireyleriyle ciddi, samimi ve eylemlerle desteklenen tartışma, münazara ve diyalog çabalarına girişti. Ömer, Havâric ile yaptığı birçok münazara yoluyla onları hak yola döndürmeye büyük önem verdi. Onların tekfirci ve aşırı düşünce ve inançlarından vazgeçmeleri için birçok kişiyi ikna etmeye çalıştı. Ömer bin Abdülaziz'in Havâric ile gerçekleştirdiği çok sayıda münazara incelendiğinde, onların karşısında akli ve nakli yöntemler kullandığı görülmektedir. Akli yöntemler arasında, ikna ve tartışma aracı olarak kıyasa başvurdu. Bu, özellikle ilk Raşid Halife Ebû Bekir es-Sıddîk döneminde yaşanan olaylara kıyas yapma şeklinde gerçekleşti. Bazı durumlarda ise ikinci Raşid Halife Ömer bin Hattâb dönemindeki olaylara kıyas yaparak Havâric ile diyalogunu sürdürdü. Ayrıca Ömer bin Abdülaziz, delil getirme, münazara ve diyaloglarında nakli yöntemlere de başvurmuş, Kur'an ve Sünnet'ten alınan delillere dayanmıştır. Havâric ile yaptığı münazaralardan birinde onlara şöyle demiştir: "Beni günahımla mı dininizden çıkıyorsunuz, kan döküyorsunuz ve kutsalları çiğniyorsunuz? Eğer Ebû Bekir ve Ömer'in günahları, onların halkını dinlerinden çıkaracak olsaydı, onların da günahları vardı. Ancak atalarınız onların cemaatindeydi ve onlara itaatten ayrılmadılar."⁸⁸ Ömer bin Abdülaziz'in nakli delilleri kullanması, görüşlerini desteklemek ve duruşunu güçlendirmek için Kur'an'dan örnekler almasına dayanıyordu.

⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 394; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 315; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 322; Müellifi Meçhul, *el-'Uyûn ve'l-Hadâik*, 62-93.

⁸⁶ Havâric: Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne*, 198; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 114.

⁸⁷ Ali Muhammed Sallâbî, 'Asru'd-Devleteyn el-Emeviyye ve'l-'Abbâsiyye ve Zuhûru Fikri'l-Havâric, 109-115.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sîret ve Menâkıb-ı Ömer bin Abdilaziz*, 96; el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Redd 'alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, 183-184.

Havâric, Emevi halifelerinden olan akrabalarına hakaret etmek ve onları lanetlemek istediklerinde, Ömer onlara Kur'an'dan Firavun'la ilgili bir örnek verdi ve Firavun'un bile lanetlenmediğini belirtti. Bunun üzerine, akrabalarının da lanetlenmemesi gerektiğini söyledi. Ayrıca, Sünnet'ten deliller getirerek, iki kelime-i şهادet getiren bir kişinin kanının korunacağını ve dokunulmazlığının olduğunu ifade etti. Havâric, Ömer'in bu akılcı yaklaşımını ve delillerini duyunca hakikati kabul ettiler⁸⁹ ve onun söylediklerine katıldılar.

Ömer ile Havâric arasındaki diyaloglar sırasında, hilafetin geleceği üzerine tartışmalar ve görüş alışverişleri yapıldı. Havâric, Ömer'den kendisinden sonra Yezîd bin Abdülmelik'in hilafete geçmesini onaylamamasını talep ettiler. Bu talep, Ömer'in hilafetin miras yoluyla aktarılma yöntemini değiştirmesi, hilafeti Emevi ailesi içinde kalmaktan çıkarıp yeniden Raşid Halifeler dönemindeki gibi şûrâ esasına dayandırması anlamına geliyordu. Şûrâ esasına dönmek, pratikte Yezîd bin Abdülmelik'i veliahtlıktan azletmek, hilafetin ona geçmesini engellemek ve miras yoluyla aktarımı iptal etmek demektir. Bu durum, Emevi ailesindeki etkili ve nüfuzlu kişileri korkuttu. Çünkü tarihçilerin belirttiği üzere, Ömer bin Abdülaziz Yezîd bin Abdülmelik'i hilafetten azletmeye kararlıydı. Bu nedenle, Emevi ailesinin nüfuzlu ve etkili üyeleri, Ömer bin Abdülaziz'i bu adımı atmaması için hedef⁹⁰ aldılar. Onu zehirleyerek ortadan kaldırdılar, böylece Yezîd'i azletmesini ve hilafeti Müslümanlar arasında şûrâ yoluyla yeniden düzenlemesini⁹¹ engellediler.

Tarihçilerden Belâzürî ve Taberî, Ömer'in Havâric'in ileri gelenlerinden iki kişiyle yaptığı diyalogu aktarmışlardır. Taberî, Ömer'in Havâric ile olan münazaralarında nasıl sakin ve ikna edici bir yöntem kullandığını, onlarla ne kadar açık ve dürüst olduğunu, onlara karşı ne kadar yumuşak ve hoşgörülü davrandığını belirtmiştir. Havâric'ten iki kişi Ömer'e şöyle demiştir: “Bize Yezîd'i neden senden sonra halife olarak kabul ettiğini söyle.”

Ömer şu cevabı vermiştir: “Onu ben değil, başkası halife yaptı.” Bunun üzerine Hâricî şöyle dedi: “Eğer malını başkasına bıraksaydın ve onu güvenilmez birine emanet etseydin, sence emaneti sahibine teslim etmiş olur muydun?” Ömer şöyle yanıtladı: “Bana üç gün mühlet verin.” Havâric yanından ayrıldılar. Ancak Emevi ailesi, ellerindeki malların ve güçlerinin kaybolmasından ve Yezîd'in azledilmesinden korkarak, Ömer'e zehir içirdiler. Havâric yanından ayrıldıktan üç gün sonra Ömer vefat etti.⁹²

⁸⁹ İbn Abdilhakem, *Sîret-i Ömer bin Abdilazîz*, 132-133; el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* (yazma eser), 530; Ya'kûbî, *Târîh*, 307; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 309-310.

⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sîret ve Menâkıb-ı Ömer bin Abdilazîz*, 95; Müellifi Meçhul, *el-'Uyûn ve'l-Hadâik*, 44.

⁹¹ et-Taberî, *Târîh*, 62; el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* (yazma eser), 530-531; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 196.

⁹² et-Taberî, *Târîh*, 62; el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* (yazma eser), 530-531; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 196.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

Ömer bin Abdülaziz'in sakinliği, bir halife olarak sahip olduğu saygınlık ve etkisi, onunla diyalog yapanların kalplerinde derin bir iz bırakmıştır. Onların Ömer bin Abdülaziz'e karşı olan öfkelerini ve memnuniyetsizliklerini yatıştırmıştı. Ömer, Halife Süleyman bin Abdülmelik'e halifeliği döneminde Havâric'e karşı yumuşak, hoşgörülü ve müsamahalı olmasını öğütlemiş ve onlara kimseye saldırmadıkları sürece savaş açmamasını istemişti. Süleyman'a, Havâric'i öldürmek yerine onları hapsetmesini söylemiş ve şöyle demişti: "Onları hapiste tut ki, tövbe⁹³ etsinler." İbnü'l-Cevzî de Ömer'in bir gün bir grup Hâricî ile tartıştığını, onlara yumuşak davrandığını ve bazı yardımcılarının sert davranma önerisini reddettiğini aktarmıştır. Ömer, onlara karşı yumuşak davranmaya devam etmiş, sakin ve hoşgörülü bir şekilde tartışmalar yaparak onların tüm delillerini çürütmüş ve onlara sunduğu çözümü kabul ettirmiştir. Havâric, Ömer'in onlara maaş bağlaması ve ihtiyaçlarını karşılaması teklifini kabul etmişler ve onu memnuniyetle terk etmişlerdir. Ömer, bu tartışmaların ardından şöyle demiştir: "Eğer bir hastayı iyileştirecek bir ilaç bulabilirsen, onu dağlamaya asla başvurma." Bu, bir Müslümanın düşmanı ile hikmet ve güzel öğüt ile tartışmanın gerekliliğini, ancak düşmanın kılıca başvurması durumunda sertliğe başvurulabileceğini⁹⁴ ifade eder.

İbn Abdilhakem, Ömer'in Havâric ile yaptığı tartışmalarda nasıl bir yöntem izlediğini ve onların ifadelerine uygun bir üslupla⁹⁵ cevap verdiğini aktarmıştır. Bir münazarada iki Hâricî Ömer'e, "Selam sana ey insan," dediğinde, Ömer de onlara, "Selam size ey iki insan," şeklinde cevap vermiştir. Tartışma boyunca aynı sakinlik, hikmet ve yumuşaklıkla konuşmaya devam etmiştir. Bu münazaradan şu sonuç çıkarılabilir: Ömer, karşındaki kişilerin duygularını anlamış, onlara kendisine karşı olan düşüncelerini özgürce ifade etme imkânı tanımış ve onları konuşmaya teşvik etmiştir. Hâricî muhataplarına, "Çekinmeden söyleyin ve korkmayın," diyerek cesaret vermiştir.

Bu iyi niyetli yöntem, Ömer'e hem hayır hem de bereket olarak geri dönmüş, Emevi Devleti ve tüm İslam ümmeti için huzur ve istikrar sağlamıştır. Bu etkiler sadece kendi döneminde değil, aynı zamanda gelecekte de bir rehber ve örnek⁹⁶ olarak kalmıştır.

Bu akıllıca ve hikmet dolu tartışmaların ilk meyvesi, Havâric'in kendi aralarında Ömer'e karşı savaşmamaya ve ona halife olarak isyan etmemeye karar vermeleri olmuştur⁹⁷. Bir araştırmacıya göre, "Bu insanlar aşırılık yanlısıydılar ve tedaviye ihtiyaçları vardı. Aldıkları darbelerden sonra ümmete yeniden katılmaya ve cemaatin bir parçası olmaya hazır hale gelmişlerdi. Eğer Ömer'den sonra gelenler onun yöntemiyle hareket etselerdi, bu plan

⁹³ İbnü'l-Cevzî, *Sîret ve Menâkıb-ı Ömer bin Abdilazîz*, 50.

⁹⁴ İmâdeddîn Halîl, *Melâmihu'l-İnkilâbî'l-İslâmî*, 94

⁹⁵ İbn Abdilhakem, *Sîret-i Ömer bin Abdilazîz*, 174; Ayrıca bkz: Atvân, *el-Fıraku'l-İslâmiyye*, 337-338.

⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Sîret ve Menâkıb-ı Ömer bin Abdilazîz*, 67; ed-Diyârbekrî, *Târîhü'l-Hamîs*, 316.

⁹⁷ Şâhîn, *Ömer bin Abdilazîz'in İç Politikası*, s. 225.

başarıya ulaşabilirdi. Ancak ondan sonra gelenler onun yöntemini benimsemedikleri için bu planın başarıya ulaşması mümkün olmadı.”⁹⁸

4. Bulgular

- Ömer bin Abdülaziz’in kişiliği, halifelikten önce eğitim, ilim ve liderlik açısından bütüncül bir şekilde inşa edilmiştir. Bu durum, onu Emevi Devleti’nde halifelığe hazırlamıştır.
- Ömer bin Abdülaziz, çok kısa bir zaman diliminde Emevi hilafetinin gidişatını düzeltmek için büyük ve sürekli çabalar sarf etmiştir. Ancak bu çabalar, ömrünün sonlanması ve vefatı nedeniyle başarıya ulaşmadan yarıda kalmıştır.
- Hilafetin haklılığı, meşruiyeti ve Emevi hilafetinin İslamî açıdan geçerliliği, Emeviler ile İslamî inanca dayalı siyasi grup ve mezhepler arasındaki temel ve derin ayrılık noktası olmuştur.
- Ömer bin Abdülaziz, siyasi ve idari zekâsı, doğal ve kazanılmış liderlik becerileri sayesinde, dini ve siyasi grupların Emevi hilafetine karşı düşmanlık ve muhalefetinden destek ve tarafsızlığa doğru köklü bir değişim gerçekleştirmiştir. Onları kazanamadığı durumlarda ise tarafsız kalmalarını sağlamıştır.
- Ömer bin Abdülaziz, dengeli İslamî kişiliği, ahlakı, eğitimi ve liderlik özellikleri sayesinde İslam âlimlerinin oybirliğiyle, hicri ikinci yüzyılın başında ümmetin dinini yenileyen ilk kişi olarak kabul edilmiştir.
- Ömer bin Abdülaziz, sözleriyle davranışlarını uyumlu hale getirerek, devlet ve hilafete karşı çıkan muhalifleriyle yaptığı tartışmalarda temsil ettiği değerlerle onların düşüncelerini etkilemiş, güvenlerini kazanmış ve rızalarını almayı başarmıştır.

Sonuç

Bu araştırma, Emevi halifesi Ömer bin Abdülaziz’in kişiliğini ele almış ve onun, Emevi Devleti’ne karşı çıkan mezhep, grup ve partilerle yaptığı tartışma ve münazaralarda sahip olduğu bilimsel, ahlaki ve liderlik niteliklerini incelemiştir. Ömer’in bu gruplarla yaptığı tartışmaların, Emevi Devleti’ni onlarca yıl boyunca meşgul eden ve fetih hareketlerini ve iç yapılanmayı engelleyen çatışmaları çözmek için nasıl bir yöntem izlediği ortaya konulmuştur. Ömer bin Abdülaziz’in, iki kez vali olarak görev yaptığı Halife Abdülmelik ve Velîd bin Abdülmelik dönemlerinde kazandığı idari deneyim, Halep’in Hanâsır bölgesindeki valiliği ve Medine valiliği sırasında elde ettiği tecrübeler, ayrıca Halife Süleyman bin Abdülmelik’e danışmanlık yaparken kazandığı bilgi ve birikim, onun muhalif

⁹⁸ Şâhîn, *Ömer bin Abdilazîz’in İç Politikası*, s. 225.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

gruplarla yaptığı tartışma ve münazaralarda üstün başarı sağlamasına katkı sunmuştur. Bu araştırmada, Ömer bin Abdülaziz'in, Emevi hilafetine karşı çıkan gruplarla yaptığı karmaşık ve doktrinsel tartışmalarda başarılı olmasının, sahip olduğu liderlik niteliklerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Fıkıh bilgisi, İslam inancını derinlemesine kavrayışı, tevazusu, sabrı, geniş bakış açısı, diğer tarafı anlamadaki üstün yeteneği ve tartışmalarında Kur'an ve Sünnet'e dayalı bir yaklaşım benimsemesi, onun başarısının temel unsurlarıdır. Ayrıca, muhaliflerin Emevi hilafetine olan düşmanlıklarının, hilafet kurumunun yanlış uygulamalarından ve hatalarından kaynaklandığını anlaması ve bu sorunları çözme konusundaki samimi niyeti, Ömer'in kısa halifelik döneminde büyük bir başarı elde etmesini sağlamıştır. Bu başarı, muhaliflerin büyük bir kısmını Emevi Devleti'ne bağlı hale getirmiş ya da en azından tarafsız bir duruma çekmiştir. Bu durum, İslam âlimlerinin Ömer bin Abdülaziz'i hicri ikinci yüzyılın başında ümmetin dinini ve bilincini yenileyen kişi olarak görmelerine neden olmuştur. Bugün bile, Ömer bin Abdülaziz gibi bir liderin ümmetin dini bilincini yenileyip onu yeniden harekete geçirebileceği düşüncesi hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Mohamad Alı Alahmad

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abdüllatîf, Züheyr Ganâim. *Nazariyyetü'l-Emeviyyîn es-Siyâsiyye fî'l-Hilâfe ve'l-Hukm*. Amman: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Atvân, Hüseyin. *el-Firaku'l-İslâmiyye fî Bilâdi's-Sâm fî'l-'Asri'l-Emev*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1. Baskı, 1986.
- Bağdâdî, Abdülkâhir bin Tâhir (ö. 1037). *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. Kahire: Müessesetü'l-Halebî, t.y..
- Belâzürî, Ahmed bin Yahyâ (ö. 279 h.). *Ensâbü'l-Eşraf* (el yazması). thk. İhsân Abbâs. 4. cilt. Beyrut: Dâr Frântî Ştayz, Rabat Genel Kütüphanesi, 1979.
- Besevî, Ya'kûb bin Süfyân (ö. 890). *el-Ma'rifet ve't-Târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. 6 cilt. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1973.
- Buhârî, Muhammed bin İsmail (ö. 256 h.). *et-Târîhu'l-Kebîr*. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Baskı, 1978.
- Câhız, Amr bin Bahr (ö. 868). *el-Beyân ve't-Tebyîn*. thk. Abdüsselâm Hârûn. 4 cilt. Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, t.y.
- Demîrî, Muhammed bin Mûsâ (ö. 808 h.). *Hayâtü'l-Hayevânî'l-Kübrâ*. 2 cilt. Mısır: Matbaatü'l-Halebî, 4. Baskı, 1969.
- Diyârbekrî, Hüseyin bin Muhammed (ö. 966 h.). *Târîhü'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefts*. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü Şa'bân, t.y.
- Dûrî, Abdülazîz. *Mukaddime fî't-Târîhi'l-İktisâdî'l-'Arabî*. Beyrut: Dârü't-Talî'a, 5. Baskı, 1987.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman bin el-Eş'as (ö. 275 h.). *es-Sünen*. thk. İzzet ed-De'âs ve Âdil es-Seyyid. 5 cilt. Türkiye: Dârü'd-Da've, 1981.
- Ebû Hasan el-Eş'arî, Ali bin İsmail (ö. 936). *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne*. thk. Salih bin Mukbil el-Asimî. Riyad: Medârü'l-Müslim Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed bin Abdullah (ö. 430 h.). *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. 14 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, / Dimaşk: Dârü'l-Fikr, t.y.
- Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, Abdurrahman bin Amr (ö. 281 h.). *Târîhu Ebî Zür'a*. thk. Sükrullah el-Kûcânî. Dimaşk: Mecma'u'l-Lügati'l-'Arabiyye, t.y.
- Ebû'l-Fidâ, İsmâîl bin Ömer (ö. 732 h.). *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*. 4 cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısıriyye, 1. Baskı, t.y.
- Ezdî, Yezîd bin Muhammed (ö. 945). *Târîhu'l-Mevsil*. thk. Ali Habîbe. Kahire: t.y.
- Habîb, Sa'd bin Abdüsselâm. *Ömer bin Abdülazîz*, y.y.: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1980.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Muhammed bin Abdullah (ö. 405 h.). *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rifet, t.y..
- Halîfât, Avad, Havle Hilâfeti Ömer bin Abdilazîz. *Mecelletü Dirâsât, el-Ulûmü'l-İnsâniyye*. Ürdün: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, 1976.
- Halîl, İmâdeddîn. *Melâmihi'l-İnkılâbî'l-İslâmî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 6. Baskı, 1981.
- Heytî, Abdüsselâm, el-Hivâr. "ez-Zât ve'l-Âhar". *Kitâbü'l-Ümme*, 99, Vizâretü'l-Evkâf, Katar Devleti, 2004.
- İbn A'sem, Ahmed (ö. 926). *el-Fütûh*. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1986.
- İbn Abdilhakem, Abdullah bin Abdilhakem (ö. 214 h.). *Sîretü Ömer bin Abdilazîz*. Düzenleyen: Ahmed Ubeyd. Mısır: el-Matbaatü'r-Rahmâniyye, 1. Baskı, 1927.
- İbn Asâkir, Ali bin Hasan (ö. 571 h.). *Tebyînü Kizbi'l-Müfterî fîmâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebî'l-Hasan el-Eş'arî*. el-Kudsî tarafından yayımlanmıştır, Dimaşk: Matbaatü't-Tevfîk, 1928.
- İbn Habîb, Muhammed (ö. 254 h.). *el-Muhabber*. İlîzâ Şentîr tarafından düzeltilmiştir. Beyrut: el-Mektebü't-Ticârî, t.y.
- İbn Hacer el-Askânî, Ahmed bin Ali (ö. 852 h.). *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 cilt. thk. Abdülazîz bin Bâz. Suudi Arabistan: Dârü'l-Buhûs ve'd-Da've, t.y..
- İbn Hallikân, Ahmed bin Muhammed (ö. 681 h.). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâ'z-Zamân*. 8 cilt. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâr Sâdır, 1968.
- İbn Hiyât, Halîfe (ö. 240 h.). *Târîhu Halife bin Hiyât*. 2 cilt. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Necef: el-Mecma'u'l-'İlmiyyü'l-'İrâkî, Matbaatü'l-Âdâb, 1. Baskı, 1967.
- İbn Kesîr, İsmâîl bin Ömer (ö. 774 h.). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 4 cilt. thk. Ahmed Milhem vd. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 4. Baskı, 1988.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ'İN EMEVİ MUHALİFLERİNE YÖNELİK POLİTİKASI: DİYALOG VE MÜNAZARA ÜZERİNE ANALİTİK BİR İNCELEME

- İbn Kuteybe, Abdullah bin Müslim (ö. 276 h.). *el-Me'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1959.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem (ö. 711 h.). *Lisânü'l-'Arab*. 16 cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.
- İbn Nübâte, Cemâleddîn (ö. 768 h.). *Serhu'l-'Uyûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1986.
- İbn Sa'd, Muhammed bin Sa'd bin Menî' (ö. 230 h.). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 9 cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1985.
- İbn Yezîd, Muhammed (ö. 273 h.). *Târihü'l-Hulefâ*. thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, 1986.
- İbnü'l-Bitrîk, Saîd (ö. 939). *et-Târihu'l-Mecmû' 'ale't-Tahkîk ve't-Tasdik*. Beyrut: Matbaatü'l-Âbâi'l-Yesû'îyyîn, 1909.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman bin Ali (ö. 597 h.). *Sîret ve Menâkıbü Ömer bin Abdilazîz*. Naîm Zerkûr'un açıklamalarıyla. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman bin Ali. *Sıfatü's-Safve*. 4 cilt. thk. Muhammed Fâhûrî. Halep: Dârü'l-Va'y, t.y.
- İbnü'l-Esir, Ali bin Muhammed (ö. 630). *el-Kâmil fî't-Târih*. 15 cilt. thk. Muhammed Yusuf ed-Dakkâk. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1987.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed bin Yahyâ (ö. 840 h.). *Tabakâtü'l-Mu'tezile*. thk. Sûsâne Dîvid Fülzer. Beyrut: Dârü'l-Hayât, 1961.
- Kalî, Muhammed bin Ali (ö. 630 h.). *Tehzîbü'r-Riyâse ve Tertîbü's-Siyâse*. thk. İbrâhîm Accû. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, Zerkâ, 1985.
- Kâlî, İsmâîl bin Kâsım (ö. 356 h.). *el-Emâlî*. 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. Baskı, 1987.
- Kalkaşendî, Ahmed bin Abdullah (ö. 821 h.). *Meâsirü'l-İnâfe fî Me'âlimi'l-Hilâfe*. 3 cilt. thk. Abdüsselâm Ahmed Ferac. Kuveyt: Dârü't-Türâsi'l-'Arabî, 1964.
- Karadâvî, Yûsuf Abdullah. "Tecdîdü'd-Dîn fî Dav'i's-Sünne" *Mecelletü Buhûsi's-Sünne ve's-Sîre*. Câmi'atü Katar, sy. 2, 1987.
- Kettânî, Muhammed. *Sekâfetü'l-Hivâr fî'l-İslâm mine't-Te'sîs ile't-Te'sîl*, Vizâretü'l-Evkâfi'l-Mağribiyye, 1. Baskı, ed-Dâru'l-Beydâ, 2007.
- Kütübî, Muhammed bin Şâkir (ö. 764 h.). *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeylû Aleyh*. 5 cilt. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.
- Lebûdî, Müne. *el-Hivâr Fenniyâtühû ve İstirâticiyâtühû ve Esâlîbü Te'allumih*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1. Baskı, 2005.
- Malatî, Muhammed bin Ahmed (ö. 377 h.). *et-Tenbîh ve'r-Redd 'alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*. Muhammed Zâhid el-Kevserî tarafından notlandırılmıştır. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenne, Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1968.
- Müellifi Meçhul, (Ölüm tarihi bilinmiyor). *el-'Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbâri'l-Hakâik*. 3 cilt. thk. De Goeje. Leiden: Matbaatü Brîl, 1871.
- Nâcî, Abdülcebbâr, Ömer bin Abdilazîz el-Halîfetü'l-Emevî. "Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb" Câmi'atü'l-Basra, sy. 10, 1976.
- Nevevî, Yahyâ bin Şerefeddîn (ö. 676 h.). *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*. 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *'Asru'd-Devleteyn el-Emeviyye ve'l-'Abbâsiyye ve Zuhûru Fikri'l-Havâric*. Beyrut: Dârü'l-Beyârik, 1. Baskı, 1998.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *el-Halîfetü'r-Râşidü'l-Muslihu'l-Kebîr Ömer bin Abdilazîz ve Me'âlimü't-Tecdîd ve'l-İslâhi'r-Râşidî 'alâ Minhâci'n-Nübüvve*. Y.y.y.: y.y, t.y.
- Semnânî, Ali bin Muhammed (ö. 499 h.). *Ravdatü'l-Kudât ve Tarîku'n-Necât*. 3 cilt. thk. Salâhaddîn Nâcî. Beryut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, Yûsuf bin Kızavglı (ö. 654 h.). *Tezkiretü'l-Havâs: el-Ma'rûf bi Tezkireti Havâssi'l-Ümme fî Hasâisi'l-Eimme*, Muhammed Sâdık Bahrî'l-'Ulûm'un sunumu, el-Mektebetü'l-Haydariyye, Necef, 1964.
- Süyûtî, Abdurrahman bin Ebî Bekir (ö. 911 h.). *el-Câmi'u's-Sağîr fî Ehâdisi'n-Nezîri'l-Beşîr*. 2 cilt. Y.y.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Baskı, t.y.
- Süyûtî, Abdurrahman bin Ebî Bekir (ö. 911 h.). *Târihü'l-Hulefâ*. thk. Kâsım er-Rifâî vd. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1. Baskı, 1986.
- Şâhîn, Riyâd Mustafa. *es-Siyâsetü'd-Dâhiliyye li Ömer bin Abdilazîz*. Amman: el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye. Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Şârûd, Ali Câbir. "el-Hivâr Mefhûmen ve Te'sîlen ve Vâkıan". *Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-'Arabîyye li'l-Benât*, İskenderiye, c. 2, sy. 35.

- Şehristânî, Muhammed bin Abdilkerîm (ö. 548 h.). *el-Milel ve'n-Nihal*. 3 cilt. thk. Abdülazîz Muhammed el-Vekîl. Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1968.
- Şelebî, Ahmed. *Mevsû'atü't-Târîhi'l-İslâmî ve'l-Hadâretü'l-İslâmiyye*. 10 cilt. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 7. Baskı, 1984.
- Şîrâzî, İbrâhîm bin Ali (ö. 476 h.). *Tabakâtü'l-Fukahâ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 2. Baskı, 1981.
- Taberî, Muhammed bin Cerîr (ö. 310 h.). *Târîhü'r-Rusûl ve'l-Mülûk*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1987.
- 'Uş, Yûsuf. *ed-Devletü'l-Emeviyye ve'l-Ahdâsü'l-Letî Sebekatühâ ve Meheddeth Lehâ İbtidâen Min Fitneti Osmân*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 5. Baskı, 1985.
- Wellhausen, Julius. *Târîhu'd-Devleti'l-Emeviyye*. Çev. Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde. Kahire: Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme, 1958.
- Ya'kûbî, Ahmed bin İshâk (ö. 284 h.). *Târîh*. 2 cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1960.
- Yâfi'î, Abdullah bin Es'ad (ö. 768 h.). *Mir'âtü'l-Cinân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*. 4 cilt. thk. Abdullah el-Cübûrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, 1984.
- Yâkût el-Hamevî, Yâkût bin Abdullah (ö. 626 h.). *Mu'cemü'l-Büldân*. 5 cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.
- Zehebî, Muhammed bin Ahmed (ö. 748 h.). *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*. 24 cilt. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, 1982.
- Zekeriyyâ, Mâcide Faysal. *Ömer bin Abdilazîz ve Siyâsetü Reddi'l-Mezâlim*. Mekke: Mektebetü't-Tâlibi'l-Câmi'î, 1. Baskı, 1987.
- Zemzemî, Yahyâ bin Muhammed. *el-Hivâr Âdâbühû ve Davâbitühû fî Dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne*. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, 1. Baskı, 1994.
- Zübeyrî, Mus'ab bin Abdullah (ö. 236 h.). *Nesebü Kureyş*. Levî Brûfensâl tarafından yayımlanmıştır. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1933.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Halîfetü'r-Râşid Ömer bin Abdilazîz*. Dımaşk: Dâr Kuteybe, 11. Baskı, t.y.